

Statsvetenskapliga institutionen
Stockholms universitet
Magisteruppsats
Vårterminen 2006
Handledare: Bo Lindensjö

Habermas, demokratin och diskursetiken

Av: Gustaf Halldin

Innehållsförteckning

1 Inledning	3
2 Syfte	4
2.1 Problemställningar	4
2.2 Begränsningar	5
2.3 Framställningens disposition	6
2.4 Metod- och källdiskussion	6
3 Filosofen och sociologen Jürgen Habermas	6
3.1 Offentlighetsbegreppet	7
3.2 Rationalitet	7
3.3 Habermas, Frankfurtskolan och Marx	8
4 Diskursetiken	9
4.1 Den ideala samtalssituationen och implikationerna på diskursetiken	11
5 Teorin om kommunikativt handlande	13
5.1 Koloniseringstesen	14
6 Influenserna till Habermas demokratisyn	14
6.1 Habermas demokratisyn	17
6.2 Förhållandet mellan diskursetiken och Habermas demokratisyn	18
7 Habermas och de olika demokratidefinitionerna	19
8 Habermas syn på grundläggande rättigheter	21
9 Olika nationalekonomiska och ideologiska synsätt på välfärdsstaten	26
9.1 Habermas och välfärdsstaten	28
10 Sammanfattning och avslutande synpunkter	33
Litteraturförteckning	

1 Inledning

JÜRGEN HABERMAS kan sägas vara den siste tänkaren i stor stil - en tysk systemtänkare i traditionen från Kant och Hegel. Men han är inte bara otidsenlig, i över 40 år har han också varit ett ständigt aktuellt namn i den internationella samhällsdebatten.¹

Som synes är Habermas en komplex tänkare. Denna uppsats behandlar främst Habermas sista stora verk *Between Facts and Norms - Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* där tonvikten ligger på en diskussion kring juridik, demokrati och moral.²

Habermas blev i och med detta verk en av de främsta företrädarna för en deliberativ demokratisyn.³ Jag koncentrerar mig i första hand på hans deliberativa demokratimodell men även på hans moralfilosofiska ansatser, diskursetiken.

Habermas demokratisyn består av två nivåer. På den första nivån, den svaga (lilla) offentligheten, förutsätts medborgarna spontant skapa informella politiska samtalsforum. I den svaga offentligheten ska alla medborgare ha samma chans att komma till tals i politiska frågor. Den andra nivån, den starka offentligheten, består av den parlamentariska processen (se avsnitt 6.1).

Den vändning Habermas tänkande har tagit i och med *Between Facts and Norms* har kritiserats. En av kritikerna, William E Scheuerman, menar att:

In his eagerness to integrate a mind boggling array of alternative legal and political theories, *Between Facts and Norms* ultimately offers a deeply ambiguous account of modern democracy. Habermas's democratic theory now lends itself two competing - but probably incompatible - interpretations, in part because Habermas undertakes to develop his model of deliberative democracy by relying on a series of politically and intellectually inconsistent views. First, *Between Facts and Norms* at times seems to point to the outlines of an *ambitious* radical democratic polity, based on far-reaching social equality, and outfitted with far-reaching capacities for overseeing bureaucratic and market mechanisms. Yet Habermas never adequately develops this line of inquiry. Despite his repeated attempts to overcome a false juxtaposition of normativity to facticity, this model remains at the level of an abstract "ought". Second, Habermas simultaneously suggests a *defensive* model of deliberative democracy in which democratic institutions exercise at best an attenuated check on market and administrative processes, and where deliberative publics most of the time tend to remain, as Habermas himself describes it, at rest (*im Ruhezustand*) (379). In my view, this second model risks abandoning the critical impulses that have motivated Habermas's intellectual work throughout his impressive career.⁴

¹ Burman, Anders, "Den siste store tänkaren (Dn Essä)" ur *Dn kultur* 040212, sid 5.

² Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms - Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, 2001. Den tyska originalutgåvan *Facticity und Geltung - Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des Demokratischen Rechtsstaats* utkom 1992.

³ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 142. Denna demokratisyn lägger tonvikten på den bakomliggande proceduren snarare än på själva röstningsförfarandet, eftersom medborgarna enligt denna demokratisyn förutsätts motivera sina politiska åsikter i en allmän debatt. Det traditionella röstningsförfarandet är sålunda inte nog enligt den deliberativa demokratisynen (se avsnitt 6.1).

⁴ Scheuerman, William E, "Between Radicalism and Resignation: Democratic Theory in Habermas's *Between Facts and Norms*" from *Discourse and Democracy*, von Schomberg, René (ed) and Baynes, Kenneth, 2002, sid 63.

Citatet sammanfattar ganska heltäckande inriktningen på uppsatsen⁵. Jag tolkar Scheurman så att det finns en radikal⁶ kärna i Habermas demokratisyn (liksom i diskursetiken⁷) när den beskrivs som “an *ambitious* radical democratic polity, based on far-reaching social equality”. Dessutom menar jag att denna del av citatet främst handlar om den svaga offentligheten och de villkor som råder där. När Scheurman sedan kritiserar Habermas demokratisyn gör han (och de flesta andra kritiker) det emellertid främst genom att fokusera på den starka offentligheten och möjligheterna av att genomföra denna.

Min inriktning i uppsatsen blir istället att kritiskt analysera rimligheten av att den svaga offentligheten ska kunna realiseras både på ett teoretiskt och ett praktiskt plan (se avsnitt 2).

Att uppsatsen även diskuterar möjligheten av att på ett praktiskt plan genomföra den svaga offentligheten beror på att jag inte endast betraktar Habermas demokratiteori som ett abstrakt ideal. Jag ansluter mig nämligen till de kritiker, däribland James Gordon Finlayson, som menar att Habermas ser sin demokratisyn som både ett teoretiskt och ett praktiskt projekt.⁸

Konsekvensen av detta blir att det är relevant att studera vilket ekonomiskt ideologiskt synsätt som bör råda i samhället för att Habermas på bästa sätt ska kunna genomföra den svaga offentligheten. Därför innefattar uppsatsen även ekonomisk teori och olika synsätt på välfärdsstaten. Detta då jag anser att om demokratiteorier (inklusive Habermas demokratimodell) i alltför hög grad frikopplas från den verklighet där de trots allt är tänkta att verka blir resultatet utopiskt. Utopiska demokratimodeller kan förlora i relevans och fruktbarhet.

Implicit i Scheurmans resonemang i citatet ovan menar jag ligger att Habermas har blivit alltför liberal. Jag har svårt att tolka citatet “In my view, this second model risks abandoning the critical impulses that have motivated Habermas’s intellectual work throughout his impressive career.” på annat sätt.

Liberalismen i Habermas senare tänkande menar jag främst gäller demokratins omfång, hans inställning till grundläggande rättigheter, välfärdsstatens problematik (som inkluderar distributiv rättvisa) och mänsklig värdighet.⁹ Habermas mer liberala inställning menar jag har bidragit till de motsägelser och inkonsekvenser som Scheurman anser att Habermas senare tänkande inom demokratifältet har tagit.

Uppsatsen argumenterar för att om Habermas ska fortsätta att vara radikal och samtidigt stringent i sitt tänkande borde han backa tillbaka till en mindre liberal inställning inom bl.a. de områden som ovan räknades upp.

2 Syfte

Uppsatsens syfte är att kritiskt undersöka möjligheterna av att på ett teoretiskt och ett praktiskt plan realisera den svaga offentligheten (nivå ett) inom ramen för Habermas demokratisyn.

⁵ Vilket är anledningen till att jag tagit med citatet i sin helhet.

⁶ Att vara radikal definieras som någon som vill omstöpa samhället i en viss (vanligen socialistisk) riktning. I Habermas fall stipulerar jag att radikal är liktydigt med att ha en marxistisk samhällsanalys. Jag tycker att Habermas tänkande fram till *Between Facts and Norms* huvudsakligen har upprätthållit en radikalism i denna mening (se avsnitt 3.3).

⁷ Diskursetiken och Habermas demokratisyn är så tätt sammanlänkande att de kan sägas vara en förutsättning för varandra (se avsnitt 6.2). Därför väljer jag även att låta diskursetiken ha en framträdande roll i uppsatsen. Jag gör detta då min argumentation kring den svaga offentligheten på detta vis framhävs och fördjupas (se inledningen i avsnitt 3 för ytterligare motivering).

⁸ Finlayson, James Gordon, *Habermas - A Very Short Introduction*, sid 119.

⁹ Den engelska översättningen i *Between Facts and Norms* är “human dignity”. Min översättning av detta begrepp är “mänsklig värdighet”.

2.1 Problemställningar

(i) Är Habermas demokratisyn (då främst den svaga offentligheten) och diskursetiken radikala och vilket samband råder mellan dem? Är en bred demokratisyn ett nödvändigt villkor för att Habermas svaga offentlighet (både på ett praktiskt och ett teoretiskt plan) ska ha en chans att realiseras?

(ii) Habermas utgår i sin syn på grundläggande rättigheter (*basic rights*) från 5 punkter. De 4 första punkterna består av medborgerliga rättigheter och det 5:e av sociala rättigheter. De sociala rättigheterna kallar jag i uppsatsen "det 5:e grundläggande rättighetsvillkoret" (se avsnitt 8).

Är Habermas diskussion kring det 5:e grundläggande rättighetsvillkoret ofullständigt underbyggt?

(iii) Är Habermas så liberal (främst vad gäller distributiv rättvisa och synen på välfärdsstatens problematik) att hans idéer kan sammanblandas med nyliberala tankar? Är en välfärdsstat av klassiskt snitt ett nödvändigt villkor för att den svaga offentligheten ska kunna realiseras? Behövs det sättas någon form av kvalitetskriterier på samtalet inom den svaga offentligheten? Och om kvalitetskriterierna behövs, uppfylls kvalitetskriterierna dels av de 10-15 procent som är permanent arbetslösa i samhället och av den stora grupp i samhället som förhåller sig apatisk till politik? Är det utopiskt av Habermas att sträva efter att mänsklig värdighet ska uppnås när den nyliberala ideologiska omläggningen av samhället har lett till att den klassiska välfärdsstatens ideal har pressats tillbaka?

(iv) Vilken relation till Keynes och Marx bör Habermas ha för att effektivast kunna bekämpa det nyliberala paradigmet (med Friedman som mest inflytelserika ekonomiska förespråkare) och underlätta realiseringen av den svaga offentligheten?

2.2 Begränsningar

Denna uppsats behandlar delvis diskursetiken, men främst ligger fokus på Habermas demokratisyn. Fundamentet som teorin i *Between Facts and Norms* vilar på är juridiken. Det finns dock inte utrymme att gå in på denna (annat än den tangering som görs i avsnitt 8 och 9). Givetvis är Habermas syn på moralfilosofin och demokratin självständiga analyser, men det är en brist att den juridiska problematiken inte behandlas mer ingående.

Det som berör välfärdsstaten i problemställning (iii) begränsas till att främst behandla välfärdsstatens möjligheter att genomföra distributiva rättvisesträvanden. Jag väljer att belysa denna sida av välfärdsstatens åtaganden dels för att den är central för Habermas deliberativa demokratiska strävanden och dels för att jag är förvånad över hur Habermas ställer sig i frågan.

Habermas har förändrat sin syn på diskursetiken (se avsnitt 4) sedan dess ursprungliga formulering. Av begränsningsskäl måste jag dock hålla mig till de första formuleringarna. Detta med motiveringen att förändringarna inte är av avgörande betydelse för mina frågeställningar.

Ett stort antal tänkare presenteras i uppsatsen. Jag försöker i möjligaste mån att ta upp vilken fakultet de tillhör. I några fall är tänkarna så kända att en presentation är överflödig.

När det gäller sekundärlitteraturen (d.v.s. uttolkare av främst Habermas) väljer jag av begränsningsskäl att inte presentera dessa.

Uppsatsen tar upp en hel del sekundärlitteratur. Motivet till detta är att det är så svårt att tillgodogöra sig Habermas texter att det blir nödvändigt att referera till uttolkare av Habermas. Denna litteratur är att betrakta som stöd till den analys av Habermas originaltexter som jag gör.

Uppsatsen innehåller även en hel del redogörande material som är en förutsättning för min argumentation. De redogörande partierna syftar även till att ge läsarna en bakgrund som tydliggör

uppsatsens argumentationslinje. Jag har försökt att inte ta med mer redogörande material än nödvändigt.

2.3 Framställningens disposition

Andelen redogörande och argumenterande material i uppsatsen varierar. Den första delen (avsnitt 3-6.2) är främst redogörande (även om undantag finns). Den andra delen (avsnitt 7-11) är mer argumenterande. Den första delen kan sägas utgöra en fond för den andra delen. Avsnitt 9.1 är främst argumentativt.

2.4 Metod- och källdiskussion

Metoden i uppsatsen utgörs av en idéanalys. Denna metod är vanlig inom statsvetenskapen, där det utmärkande är att idéerna bakom t.ex. en politisk åskådning eller en politisk debatt analyseras.

Det finns flera typer av idéanalyser. Metoden i uppsatsen ligger närmast det som kallas innehållslig idéanalys. Denna idéanalys innefattar ett ställningstagande. Man ställer enligt denna metod frågor som: Finns det implicita premisser i resonemangen som förs fram? Är budskapen i argumentationen motstridiga?¹⁰

Uppsatsen är teoretisk. Undersökningsmaterialet utgörs sålunda av ett par politisk-filosofiska grundtexter¹¹, främst delar av *Between Facts and Norms* (se avsnitt 1). Utöver denna använder jag mig av ett par andra verk av Habermas. Dessutom utgår uppsatsen ifrån sekundärlitteratur.

Uppsatsen är vidare normativ till sin karaktär. I inledningen (se avsnitt 1) beskriver jag uppsatsens argumentationslinje.

3 Filosofen och sociologen Jürgen Habermas

Habermas är en bred tänkare, vars kompetenser spänner över en mängd områden. Max Webers kulturrationaliseringstankar (se avsnitt 3.2), den västerländska marxistiska traditionen om förtingligande och förfråmligande är några av dessa. Vidare kan nämnas filosofen, psykologen och sociologen George Herbert Meads socialpsykologiska grundläggning av teorin om symbolisk interaktionism, den analytiska språkfilosofin (se avsnitt 4.1) och rättsfilosofi som sträcker sig ifrån Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant och G W F Hegel.¹²

Redogörelsen för Habermas teorier blir ett axplock av hans viktigaste tankar med fokus på det relevanta för uppsatsens syfte. Presentationen blir på intet sätt heltäckande.

Tyngdpunkten i presentationen ligger, förutom på förklaringen av diskursetiken och demokratisynen, på det språkfilosofiska området. Detta beror på att uppsatsen främst behandlar förutsättningarna för den svaga offentligheten (se avsnitt 6.1). Samtalet och sanningsanspråkens villkor är viktiga förutsättningar för att den svaga offentligheten ska kunna fungera. Därför behandlas dessa fält mer ingående.

¹⁰ Bergström, Göran och Boréus, Kristina (red), *Textens makt och mening - Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, 2005, sid 154-155.

¹¹ Bergström, Göran och Boréus, Kristina (red), *Uppsats på fortsättningskursen - Kompendium till moment 4, Självständigt arbete, fortsättningskursen i statsvetenskap, Undervisningsserien 2002:2*, sid 5.

¹² Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 23-24.

3.1 Offentlighetsbegreppet

I Habermas habilitationsavhandling (ett obligatoriskt arbete som krävs för professorskompetens i Tyskland¹³) *Borgerlig offentlighet* (1984) tas villkoren för den privata politiska diskussionen upp. Habermas gör en historisk exposé, där han i upplysningens tidevarv ser ett antal offentligheter växa fram på te och kaffehusen i 1700-talets Europa. Det rationella samtalet mellan upplysta individer dominerade i dessa offentligheter. Habermas tes är att i och med det framväxande konsumtionssamhället och den ökade kommersialiseringen har gränsen mellan det privata och offentliga suddats ut, vilket försvårar för medborgarna att samtala i de privata offentligheterna. Habermas kallar denna utveckling en refeodalisering av samhället.¹⁴ Samtalsidealet som rådde i de privata offentligheterna har alltmer trängts undan av särintressen och ojämna maktförhållanden.¹⁵

3.2 Rationalitet

Habermas utgår i sin rationalitetssyn ifrån Webers ambivalenta syn på rationalitet. Weber menade att en rationell handling kan motiveras antingen genom ett pliktetiskt resonemang (i enlighet med Kants moraluppfattning, se avsnitt 4) eller genom ett målrationellt tänkande, som bara strävar efter att uppnå vissa konsekvenser. Det första resonemanget innebär ett värderationellt handlande (där vissa etiska eller religiösa principer blir vägledande oberoende av konsekvens), medan det andra blir mer instrumentellt till sin natur.

Även om Weber såg utvecklingsoptimistiska tendenser hos rationaliteten dominerade hans negativa syn på denna, en analys som var intimt förknippad med det moderna livet och de framväxande institutionerna. "Avmystifiering" och "rationalitetens fängelse" var begrepp som Weber ansåg relevanta enligt den målrationellitet som växte fram i modernitetens spår.

Habermas kan däremot sägas vidareutveckla den värderationella synen på rationalitet som Weber eftersträfvade. Detta försök utgör den kommunikativa rationaliteten, vilket utgör basen både för diskursetiken och hans språkfilosofiska ansatser, d.v.s. ytterst det kommunikativa handlandet.¹⁶

Habermas följer Weber när han direkt kopplar rationalitet till handling. Weber är först med att fokusera på handlingsteorin. En handling definierar Weber dels genom att det finns en intention hos den som utför den och vidare att handlingen innefattar flera individer.

Weber beskriver handlingstyperna efter en fallande rationalitetsskala, där målrationellitet anses vara mest rationellt, då den både innefattar medel, mål, värden och följder. Därefter följer den pliktetiska inställningen, där bara det uteblivna konsekvenstänkandet saknas för att handlingen ska vara helt rationell.¹⁷ Men som sagt, det är samtidigt rationaliteten som leder in individerna i järnburen.

Värderationellt och målrationellt handlande är några av de rationalitetstyper som ligger till grund för Webers sociologiska idealtyper. De sociologiska idealtyperna ligger i sin tur till grund för Webers metodlära.¹⁸ Habermas följer alltså Weber i fokuseringen på handlingen, vars betydelse manifesteras i

¹³ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 16.

¹⁴ Calhoun, Craig, "Introduction: Habermas and the Public Sphere" from *Habermas and the Public Sphere*, ed: Calhoun 1992, sid 1, 12-13 och 21.

¹⁵ Brante, Thomas (red), Andersen, Heine och Korsnäs, Olav, *Sociologiskt lexikon*, 2001, sid 110.

¹⁶ Brante, Thomas (red), Andersen, Heine och Korsnäs, Olav, *Sociologiskt lexikon*, 2001, sid 254 och 110.

¹⁷ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 36-37.

¹⁸ Per Månson, "Max Weber", ur Andersen, Heine (red) och Kaspersen, Lars Bo, *Klassisk och modern samhällsteori*, 2003, sid 111.

det som många (bl.a. Arie Brand¹⁹) anser vara Habermas huvudverk: *The Theory of Communicative Action Volume I and II* (1989).

3.3 Habermas, Frankfurtskolan och Marx

Habermas ingick som ung i den andra generationen av medarbetare i Frankfurtskolan. Denna teoretiska riktning bestod av ett antal forskare, knutna kring filosofen Max Horkheimer. Frankfurtskolan grundlades 1923 i Frankfurt. De utgick ifrån en odogmatisk tolkning av Karl Marx, där hans ungdomsskrifter sattes i fokus. Den mänskliga frigörelseprocess som den unge Marx fokuserade på i de under 20-talet nyupptäckta Parismanuskripten sågs inte bara som ett abstrakt förstadium till slutsatserna i *Kapitalet*, utan som själva essensen av Marx tänkande.²⁰ Både de marknadsekonomiska länderna och Sovjet med Vladimir I Lenins dogmatiska marxtolkning kritiserades sålunda.²¹ Kritiken fortsatte efter andra världskriget mot de framväxande öststatsdiktaturerna.

Utifrån marxtolkningen ovan skapade skolan en metod som kallas kritisk teori, vilken har blivit synonym med Frankfurtskolan. Målet med skolan var nämligen att skapa en kritisk teori om samhället.²² Metodens kärna kan dels sägas vara ideologikritisk, i den marxistiska anda som ställer den rådande maktens beskrivning av samhället (d.v.s. ideologin) mot de verkliga förhållandena.²³ Den radikala definition av ideologi som en av förgrundsgestalterna för rörelsen, filosofen Theodor W Adorno, förespråkade såg ideologi som ett "oundvikligt drag hos allt tänkande."²⁴ Vidare brukar metoden kallas normativ, då fokus ligger på hur saker borde vara i motsättning till hur de faktiskt är.

Habermas metod uppvisar inflytande av bägge ansatserna ovan. Legitimiteten står i centrum. Själva ideologikritiken innebär att avslöja de dolda maktförhållandenas rådande värden och normer genom att peka på ett idealt värde- och normsystem som medborgarna i ett maktfritt samtal diskursivt kommer fram till. Metoden innebär sålunda att medborgarna på ett reflekterande sätt kommer fram till hur värdesystemet borde vara beskaffat. Enligt Bo Lindensjö utgör implikationerna av Habermas diskursetik och den ideala samtalssituationen (se avsnitt 4 och 4.1) metodens grundidé.

Den vikt Habermas fäster vid legitimitet framgår av verket *Legitimation Crises* (1975). Habermas analyserar ingående den liberala kapitalistiska statens framväxt, och ser ett problem när marknaden själv enligt kapitalackumulationens logik både hade ansvaret för legitimitet och effektivitet. Marknaden blir sålunda självlegitimerande, och klassförhållandena och dess motsättningar avpolitiserar genom den framväxande arbetsmarknaden. Klasskonflikten byggs på detta sätt in i det ekonomiska systemet och tar sig uttryck i ekonomiska konflikter. Den otyglade marknaden leder till att samhället upplever ständigt återkommande kriser, vilka Habermas tolkar med klassiska marxistiska termer.

Habermas hypotes om legitimitetskrisen kan sammanfattas i följande punkter: (i) Effektiviteten undergräver legitimiteten, (ii) legitimitet är en förutsättning för effektivitet och (iii) motsättningarna mellan effektivitet och legitimitet leder till upprepade systemkriser. Konsekvensen av detta blir i

¹⁹ Brand, Arie, "Introduction" from *The Force of Reason - An Introduction to Habermas Theory of Communicative Action*, 1990, sid vii.

²⁰ Lübecke, Poul (red), *Vår tids filosofi, del 1. Engagemang och förståelse - tysk och fransk filosofi*, 1991, sid 225.

²¹ Lübecke, Poul (red), *Filosoflexikonet*, 1993, sid 168-169.

²² Lübecke, Poul (red), *Vår tids filosofi, del 1*, 1991, sid 230 och 225.

²³ Lindensjö, Bo, "Effektivitet, legitimitet och kris - Habermas och Offes statsanalyser", ur *Häftan för kritiska studier*, nr 5, 1978, sid 5.

²⁴ Lübecke, Poul (red), *Filosoflexikonet*, 1993, sid 255.

slutändan att socialistiska samhällen kommer att uppstå²⁵ ur spillrorna av det av konflikter borttynande senkapitalistiska samhället.

Systemkriserna har vidare sin grund i motsättningarna som den kapitalistiska ordningen skapar. Detta beror ytterst på att den privata värdeackumuleringen övertrumfar det offentliga. Konsekvensen blir att det allmänna intresset behandlas som partikulärt. Detta gör att den diskursiva konsensus som Habermas efterlyser inte går att genomföra i det existerande kapitalistiska systemet.

Hence the stability of the capitalist social formation depends on the continued effectiveness of legitimations that could not withstand discursive examination. The problem, in short, is how to distribute socially produced wealth inequitably and yet legitimately.²⁶

Ovanstående kan tolkas som att det effektiva kapitalistiska samhället skapar ett moraliskt och ett legitimt underskott. Detta blir då den marxistiska tes Habermas argumenterar för. Trots att Habermas på viktiga punkter har invändningar mot Marx och försöker omformulera hans teorier så att de stämmer överens med det moderna samhället ligger sålunda hans grundanalys i linje med Marx. Att Habermas har denna inställning gör honom radikal. Med radikal menas att någon vill förändra samhället på ett grundläggande sätt, vanligen i socialistisk riktning.²⁷

Det som jag argumenterar för i uppsatsen är att Habermas till och med *Between Facts and Norms* har bevarat denna radikalism. I och med detta verk menar jag dock att Habermas delvis har tagit avstånd ifrån Marx grundanalys, vilket kritiserar i uppsatsen.

Det mest omfattande och ambitiösa omformuleringsprojekt av Marx som Habermas har tagit sig an sker i *Communication and the Evolution of Society* (1976). I detta verk försöker han omformulera historiematerialismen, där rekonstrueringen består i att plocka isär delarna och stöpa dem i en ny form.²⁸

I historiematerialismens klassiska formulering menar Marx att basen utgörs av de ekonomiska faktorerna, vilket sätter produktionskrafterna i centrum. Enligt historiematerialismen är överbyggnaden politisk-ideologisk. Hegel menade till skillnad från Marx att basen är politisk-ideologisk och överbyggnaden utgörs av ekonomiska faktorer.²⁹

Omformuleringen Habermas gör är omfattande och det finns inte utrymme att gå in på den här. En avgörande punkt där Habermas skiljer sig ifrån Marx är att han inte ser det ekonomiska systemet som en grund för övriga system. Habermas utsträcker basen till att även omfatta en speciell form av social integration, förstått i en durkheimsk (efter sociologen Emile Durkheim) form där den sociala livsvärlden genomsyras av normer och värderingar.³⁰ Moralens betydelse blir sålunda en integrerad del av Habermas tolkning och omformulering av Marx. En annan skillnad är att Habermas teorier inte utgår ifrån ett historiskt perspektiv i lika hög grad som Marx.³¹

²⁵ Lindensjö, Bo, "Effektivitet, legitimitet och kris - Habermas och Offes statsanalyser", ur *Häften för kritiska studier*, nr 5, 1978, sid 5, 8-9 och 23.

²⁶ McCarthy, Thomas, *The Critical Theory of Jürgen Habermas*, 1996, sid 358.

²⁷ *Svensk ordbok*, N - Ö, 1994, sid 957.

²⁸ McCarthy, Thomas, *The Critical Theory of Jürgen Habermas*, 1996, sid 234.

²⁹ Månson, Per, "Karl Marx" ur *Klassisk och modern samhällsteori*, Andersen, Heine (red) och Kaspersen, Lars Bo, 2003, sid 37.

³⁰ McCarthy, Thomas, *The Critical Theory of Jürgen Habermas*, 1996, sid 244.

³¹ Bottomore, Tom, *The Frankfurt School and its Critics*, 2002, sid 73.

4 Diskursetiken

Även om denna uppsats behandlar Habermas demokratisyn är det viktigt att studera likheterna med hans moralfilosofiska projekt, diskursetiken. Kärnan, avseende legitimeringen, i denna etik är radikal till sin natur. Jag vill visa att även demokratisynen har en likartad radikal kärna. Ytterst stärks min tes då Habermas moralfilosofiska inställning kan sägas utgöra ursprunget för hans inställning till demokrati (se avsnitt 6.2).

Habermas utgår i sin moraluppfattning ifrån Kants moralfilosofi, vilken han benämner som "...deontological, cognitivist, formalist and universalist."³²

Habermas menar att Kants moraluppfattning, liksom diskursetiken, har en kognitiv kärna. Habermas praktiska diskursteori försöker visa icke-kognitivist, då främst emotivister, att även om normativa påståenden inte uttrycker ett sanningsvärde i en beskrivande mening kan de ändå rättfärdigas kognitivt. Detta kan ske om det finns rationella och goda skäl att antingen godta eller förkasta påståendena.³³ Resonemanget kan direkt kopplas till den ideala samtalssituationen och de villkor som uppställs för denna (se avsnitt 4.1).

Habermas sanningsbegrepp utgår ifrån pragmatismen, så som den formulerades av filosoferna William James och Charles S. Pierce. Kärnan i deras syn är att lärosatsens mening (i det här fallet dess sanningshalt) är detsamma som dess praktiska tillämpande. Detta resonemang anslöt sig även filosoferna Bertrand Russell och George Edward Moore till under tidigt 1900-tal.³⁴

Hos Pierce och Karl-Otto Apel (se avsnitt 4.1) kopplas den pragmatiska sanningsteorin till konsensussteorin om sanning. Enligt denna teori är ett påstående sant om ett oändligt antal människor skulle nå fram till ett påstående, som prövades i evighet. Detta kallas en ändlös forskningspraxis.³⁵

Utiifrån ovanstående menar Habermas att sanning, d.v.s. normativ riktighet, kan uppnås via "sanningsanalog" satser.³⁶ Sanning uppnås via ett diskursivt samtal. Det faktum att en sats grundläggs empiriskt ger den sålunda per definition inte ett sanningsvärde. Det centrala är istället att sanning kräver en grundläggning av validitetskrav (se avsnitt 4.1). Konsensus uppnås alltså via diskursen, oberoende av när och var diskussionen sker.³⁷ Det är sålunda fråga om sanning i så stark mening att Habermas kallar den sanningsanalog (där sanning i strikt mening innebär att någon tror, vet och har goda skäl att anta att ett påstående är riktigt).³⁸

Det viktigaste inslaget i Kants moralfilosofi är det kategoriska imperativet: Handla så som du vill ska vara upphöjt till allmän lag.³⁹ Denna morallags konsekvens beskriver Kant med den klassiska formuleringen:

³² Habermas, Jürgen, *Moral Consciousness and Communicative Action*, 1995, sid 196.

³³ Benhabib, Seyla, *Critique, Norm and Utopia*, 1986, sid 287.

³⁴ Blackburn, Simon, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, 1996, sid 297.

³⁵ Lübecke, Paul (red), *Filosoflexikonet*, 1993, sid 487.

³⁶ Habermas, Jürgen, *Moral Consciousness and Communicative Action*, 1995, sid 197.

³⁷ McCarthy, Thomas, "Translators Introduction" from Habermas, Jürgen, *Legitimation Crisis*, 1975, sid xvi.

³⁸ Bergström, Lars, *Grundbok i värdeteori*, 1993, sid 89.

³⁹ Kant, Immanuel, *Grundläggning av sedernas metafysik*, 1987, sid 65.

Två saker fyller sinnet med ständigt förnyad och tilltagande beundran och respekt, ju oftare och mer ihållande reflektionen ägnar sig åt dem: *stjärnhimlen över mig och morallagen inom mig*.⁴⁰

Utifrån essensen av Kants resonemang urskiljer Habermas följande:

...what every rational being must be able to will is justified in a moral sense. That is what one means when one speaks of an ethics as being *formalist*. Discourse ethics replaces the Kantian categorical imperative by a procedure of moral argumentation. Its principle postulates,

(i) Only those norms may claim to be valid that could meet with the consent of all affected in their role as participants in a practical discourse.

(ii) While retaining the categorical imperative after a fashion, discourse ethics scales it down to a principle of universalization (U). In practical discourses (U) plays a part of a rule of argumentation:

(iii) (U) For a norm to be valid, the consequences and side effects of its general observance for the satisfaction of each person's particular interests must be acceptable for all.⁴¹ (mina numreringar)

Universaliseringstesen är sålunda något som individerna genom samtal kommer fram till. Den intersubjektiva dialogen mellan människor ersätter Kants syn på att individerna genom en inre dialog kommer fram till det moraliskt rätta.

William Rehg pekar på de fördelar som Habermas moralsyn har framför Kants pliktetik. En fördel är det intersubjektiva inslaget inom diskursetiken. Att diskursetiken dessutom både rättfärdigar normer och tar hänsyn till konsekvenserna och sidoeffekterna av handlingar visar ytterligare dess styrka gentemot den stelbenta kantianismen.⁴²

4.1 Den ideala samtalssituationen och implikationerna på diskursetiken

Innan redogörelsen fortsätter är det viktigt att förstå att Habermas tänkande är genomsyrat av språkfilosofiska resonemang, där han ursprungligen var influerad av vännen och kollegan Apels tänkande. De båda filosoferna har ömsesidigt influerat varandras tänkande, och det är omöjligt att avgöra vem som har påverkat vem. Apel får dock sägas vara den som först ägnade sig åt den anglosaxiska språkfilosofin. Han har sedan använt denna för att försöka hitta en grund för moralen. Dessa strävanden kallar Apel den transcendentala språkpragmatiken.⁴³

Den pragmatiska ansatsen i Habermas tänkande menar jag delvis bygger på Ludwig Wittgensteins språkfilosofiska resonemang, och då främst John L Austins och John R Searles vidaretolkningar.

Wittgensteins senare period, som fokuserar på språket och problematiserar dess regler, utgjorde startskottet för den s.k. lingvistiska vändningen inom filosofin. De positivistiska anspråken inom filosofin vingklippes rejält i och med Wittgensteins senare arbeten. Inom den anglosaxiska världen vände många istället sina blickar mot en analys av språket.⁴⁴

Enligt mig blir Apel och Habermas med sina teorier brobyggare mellan analytisk språkanalys och mer metafysiska resonemang kring frågor som exempelvis moralens grundläggning.

⁴⁰ Kant, Immanuel, *Kritik av det praktiska förnuftet*, 2004, sid 203.

⁴¹ Habermas, Jürgen, *Moral Consciousness and Communicative Action* 1995, sid 197.

⁴² Rehg, William, *Insight & Solidarity*, 1997, sid 60.

⁴³ Lübecke, Poul (red), *Vår tids filosofi, del 1*, 1991, sid 177.

⁴⁴ Plant, Raymond, *Modernt politiskt tänkande*, 1994, sid 32.

Begreppet talhandlingar (som Austin arbetade fram) är centralt för Habermas. Dessa resonemang vidareutvecklade sedan Searle. Austin menade att tal i många fall är handlingar. Han motiverade detta med att språket i grunden är en social interaktion, och det påverkar även de yttre sociala förhållandena.⁴⁵

Det Habermas kallar universell pragmatism är nära kopplat till teorin om talhandlingar. Den universella pragmatismen är av en ganska teknisk språkfilosofisk natur, så jag tänker nöja mig med att peka på dess allmänna implikationer.

Det universella i "universell pragmatism" hänvisar till att Habermas utgår ifrån Noam Chomskys lingvistiska teorier. Habermas menar dock att inte bara fonetiska, syntaktiska eller semantiska meningar utan även pragmatiska yttranden tillåter en rationell rekonstruktion i universella termer. Habermas strävar efter en kommunikativ kompetens och inte bara en lingvistisk kompetens.⁴⁶

Premissen för den kommunikativa kompetensen är således till sin kärna lika universell som den lingvistiska kompetensen. Den generella teorin om talhandlingar framhåller det regelsystem som talaren bör behärska för att yttrandena ska få ett meningsfullt innehåll. Teorin om talhandlingar ger yttrandena en mening oberoende av det språk och kontexten de yttras i.⁴⁷

Med detta som bakgrund menar Habermas att alla som kommunicerar utför en talhandling, vilken reser fyra validitetskrav som kan godtas eller förkastas vid en prövning. Villkoren är att yttrandena är begripliga, att de är sanna, att de är korrekta och slutligen att de uttrycker talarens autentiska vilja.⁴⁸ Villkoren utgör en del av en konsensusbakgrund vid en diskussion och kan bli problematiska. Validitetskraven kan nämligen i alltför hög grad färgas av den konsensus som redan existerar.

En förutsättning för det kommunikativa handlandet är att dessa universella giltighetsanspråk uppställs och kan infrias, vilket utgör Habermas tes inom detta område.⁴⁹ För att komma förbi det som Habermas ser som problematiskt i de kompromisser och konventioner som finns i samhället särskiljer han den ideala samtalssituationen från dessa. Den ideala samtalssituationen är en metanorm som beskriver den argumentationsprocess som ska leda till en rationellt motiverad snarare än en falsk eller skenbar konsensus.

Den ideala samtalssituationen förutsätter fyra villkor. (I) Varje deltagare måste ha en likartad chans att initiera och fortsätta kommunikationen. (II) syftar till att de inblandade måste ha en rättvis chans att komma med förslag, göra antaganden och utmana det som antagits för sant. (III) syftar till att alla ska ha likartade möjligheter att uttrycka sina känslor och intentioner. (IV) ska ge de inblandade möjligheter att både lyda och ifrågasätta order och förmaningar. Resultatet av kommunikationen ska föras i ljuset både av dem själva och av andra inblandade.

(I)-(II) berör endast talhandlingarna, medan (III)-(IV) kallas ömsesidighetsvillkor, då de är mer kontextuella och kopplade till handling.⁵⁰

Ovanstående är Habermas ursprungliga formulering av diskursetiken (se avsnitt 4). Främst universaliseringstesens och hans syn på sanning har varit utsatt för en omfattande kritik (se bl.a. Seyla

⁴⁵ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 57.

⁴⁶ McCarthy, Thomas, *The Critical Theory of Jürgen Habermas*, 1996, sid 274.

⁴⁷ Habermas, Jürgen, "What is Universal Pragmatics?" from Habermas, Jürgen, *Communication and the Evolution of Society*, 1979, sid 26.

⁴⁸ Benhabib, Seyla, *Critique, Norm and Utopia*, 1986, sid 283-284.

⁴⁹ Habermas, Jürgen, "What is Universal Pragmatics?" from Habermas, Jürgen, *Communication and the Evolution of Society*, 1979, sid 144.

⁵⁰ Benhabib, Seyla, *Critique, Norm and Utopia*, 1986, sid 284-285.

Benhabib om grundläggningen av moralen⁵¹), vilket har gjort att Habermas har reviderat sin analys på flera punkter (t.ex. genom att tala om universalisering i mindre absolut och mer kontextualiserad mening⁵²). Men då mitt syfte här är att peka på den principiella likheten mellan diskursetiken och Habermas demokratisyn är det överflödigt att gå in alltför djupt i dessa diskussioner. Huvuddragen i hans teori är som jag ser det fortfarande intakta.

Den radikala kärnan är alltså att alla ska ha en möjlighet att samtala sig fram till en moral. Implicit följer att samtalet ska leda till konsensus. Att en falsk värdegemenskap skulle kunna råda är sålunda ett faktum. Tesen som Habermas framför är att diskursen är fri bara om det råder en symmetrisk fördelning av chanser att välja ut och fördela talakter mellan deltagarna. En förutsättning för den obegränsade diskussionen (d.v.s. den ideala samtalssituationen) är att den är fri från all form av hindrande dominans.⁵³ Samtalet ska sålunda ytterst vara maktfritt.⁵⁴

Även om diskursetiken är formalistisk och följer Kant på många punkter så bryter Habermas med Kant när han ser moralen som förhandlingsbar via det rationella samtalet. Moralens grundläggs sålunda kollektivt i samspel med andra, till skillnad från när autonoma, isolerade individer legitimerar Kants moralsyn. Habermas moralsyn kräver på ett helt annat sätt arenor som liknar demokratins informella viljebildningsprocesser (se nedan avsnitt 6) för att på ett effektivt och rättfärdigt sätt ha en möjlighet att grundläggas.

5 Teorin om kommunikativt handlande

De teoretiska utgångspunkterna för det kommunikativa handlandet omfattar bl.a. diskursteorin och den ideala samtalssituationen (se avsnitt 4 och 4.1).⁵⁵ Till detta kommer influenserna som följer nedan, vilket påminner om den bredd Habermas omfattar. Det är väl främst hans teori om det kommunikativa handlandet som gett honom benämningen system- eller syntestänkare.

Habermas teori om kommunikativt handlande utgår ifrån Webers rationalitetsdefinitioner (se avsnitt 3.2) men gör detta ur ett kommunikativt perspektiv. Jag måste kortfattat reda ut ett par begrepp som är grundläggande i Habermas resonemang.

Livsvärlden är ett filosofiskt fenomenologiskt begrepp, där "värld" utgör den tyske filosofen Edmund Husserls idé om att en individs uppfattning om världen är beroende av den tolkningshorisont som är närvarande.⁵⁶ Husserl talade även i en snävare mening om livsvärlden som vår egen omedelbara vardagliga upplevelse. Denna utgör samtidigt den förvetenskapliga livsvärlden. Habermas utvidgar livsvärldsbegreppet till att både innefatta ett inre perspektiv hos individerna och ett yttre mer samhälleligt perspektiv.

Kommunikationsformen inom livsvärlden är baserad på förståelse, vilken ska vara ömsesidig. Individerna underordnas sålunda den gemensamma uppfattningen om vad som bör göras i en viss situation.⁵⁷

⁵¹ Benhabib, Seyla, *Critique, Norm and Utopia*, 1986, 287.

⁵² Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 109-110.

⁵³ McCarthy, Thomas, "Translators Introduction" from Habermas, Jürgen, *Legitimation Crisis*, 1975, sid xvii.

⁵⁴ Lindensjö, Bo, *Perspektiv på rättvisa*, 2004, sid 225.

⁵⁵ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 53.

⁵⁶ Swindahl, James, *Reflection Revisited: Jürgen Habermas's Discourse Theory of Truth*, 1999, sid 167.

⁵⁷ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 67 och 41.

Mot livsvärlden och dess logik ställer Habermas systemvärlden. Det systembegrepp Habermas använder sig av i sin teori har han tagit ifrån modern sociologisk systemteori, med sociologerna Talcott Parsons och Niklas Luhmann som främsta företrädare. De två system Habermas utgår ifrån är det ekonomiska och det administrativa. Logiken inom dessa system utgår ifrån styrningsmedierna pengar och makt. Poängen Habermas framhåller är att dessa system idealt sett kan fungera på ett effektivt sätt. Marknadsmekanismen kan koordinera miljoner köpare världen över, genom styrmediet pengar. Trots att det är fråga om själviska rationella agenter kan detta system stabiliseras till viss del. Detta kallar Habermas systemintegration.

Det utmärkande för dessa medier är att de fungerar kommunikationssparande, då de inte är beroende av att hänsyn tas till att en konsensus uppnås. Vinstmaximeringstänk enligt nationalekonomisk mikroteori är ett legitimt sätt att tänka och agera för människor när de rör sig inom systemvärlden. Det instrumentella handlandet dominerar i denna sfär. Kommunikation inom detta fält fungerar alltså oberoende av om en rationell konsensus ligger till grund för exempelvis normer och olika handlingsmål.⁵⁸

Den kommunikation som trots allt sker i systemvärlden är instrumentell till sin karaktär, till skillnad ifrån logiken som dominerar livsvärlden. Systemvärlden kan sålunda direkt kopplas ihop med en rationalitet baserad på målrationalet, enligt Webers definitioner (se 3.2 ovan). Vare sig det rör sig om rationalitet eller handling inom systemvärlden är det således ytterst fråga om att se till de konsekvenser som beteendet leder till.

Enligt Kants formulering av det kategoriska imperativet kan det kommunikativa handlandet sägas behandla människor som mål i sig medan den instrumentella handlingen ser människor som medel för att uppnå vissa mål.⁵⁹

5.1 Koloniseringstesen

Som framkommit i avsnitt 5 ser Habermas att livsvärldens och systemvärldens logik har en plats inom respektive fält. Problemet uppstår dock när en närmast automatisk utträngning av livsvärlden sker till förmån för marknaden och de byråkratiska systemen. Det är detta Habermas kallar koloniseringen av livsvärlden. Konsekvensen av detta blir att när systemvärldens logik börjar dominera i livsvärlden blir livsvärlden ett system bland andra.⁶⁰

Detta leder till att "...economic and bureaucratic spheres emerge in which social relations are regulated only by money and power."⁶¹ Som Weber insåg blir dessa subsystem som maskiner, som effektivt utplånar de ursprungliga moraliska och politiska strukturerna i livsvärlden.

Habermas pekar inte bara på problemen Weber såg med rationaliteten utan ett inflytande av Marx alieneringsteori kan även märkas.⁶² Habermas koloniseringstes och synen på kommunikativt handlande är också radikala begrepp. De ekonomiska såväl som de byråkratiska systemens ökade inflytande i den moderna världen ser Habermas som något direkt negativt.

⁵⁸ Andersen, Heine, "Jürgen Habermas", ur *Klassisk och modern samhällsteori*, Andersen, Heine (red) och Kaspersen, Lars Bo, 2003, sid 434.

⁵⁹ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle (red), *Habermas politiska teori*, 2000, sid 41.

⁶⁰ Outhwaite, William, "Jürgen Habermas" from Ritzer, Georg (ed), *The Blackwell Companion to Major Contemporary Social Theorists*, 2003, sid 230.

⁶¹ Habermas, Jürgen, *The Theory of Communicative Action, Vol II*, 1989, sid 154.

⁶² Outhwaite, William, "Jürgen Habermas" from Ritzer, Georg (ed), *The Blackwell Companion to Major Contemporary Social Theorists*, 2003, sid 231.

6 Influenserna till Habermas demokratisyn

Habermas har under en längre tid intresserat sig för demokratiteori, men det är först med det senaste verket *Between Facts and Norms* som en sammanhängande teori lagts fram. Jag kommer översiktligt att redogöra för denna, då mina problemställningar i och för sig omfattar demokratisynen men gör det på ett principiellt plan. Det är därför inte nödvändigt att i detalj gå in på alla tekniska aspekter av teorin.

Habermas ser sin deliberativa demokratisyn som en syntes mellan de två traditionella demokratiinriktningarna, nämligen den liberala och den republikanska. Eller som han uttrycker det:

Disocourse theory takes elements from both sides and integrates these in the concept of an ideal procedure for deliberation and decision making.⁶³

Den ursprungliga demokratidefinitionen utgår från idealet som rådde i Aten, och brukar kallas den republikanska traditionen. Centralt var att folket skapade sina egna lagar och sin identitet genom diskussion. Demokrati hade ett egenvärde. Medborgarna skulle genom demokratibegreppet upplysas och bildas. Demokratin blev det medel efter vilket medborgarna skulle komma underfund om det gemensamma bästa.⁶⁴

Den republikanska demokratisynen är bred och har antagit många varianter. Jag väljer att fokusera på företrädaren för den radikala traditionen (som samtidigt varit den dominerande inom denna tradition), nämligen Rousseau. Jag tänkte även säga några ord om Marx, som representerar den s.k. direktdemokratiska riktningen.⁶⁵

Även om samtalet inte har en så betydande roll hos Marx som delvis hos Rousseau men främst hos Habermas anser jag att det är relevant att granska hans syn på demokrati. Inte minst då Habermas är klart influerad av Marx (se avsnitt 3.3).

Rousseaus demokratiideal utgick ifrån en slags mötespolitik, där medborgarna skulle samlas och besluta om olika politiska angelägenheter. Även om Rousseaus vision hade viss likhet med existerande förlagor i hans samtid är denna demokratisyn den kanske radikalaste som någonsin utvecklats. Den hade en ny syn på rättigheterna och skyldigheterna hos individerna. Rousseau hyllade en politiskt aktiv medborgarkår och menade att medborgarna skulle mötas och bestämma vad som var bäst för gemenskapen. Implicit följde att de som styrdes var desamma som de styrande. Dessutom hade självstyre ett egenvärde. Att vara medborgare var det mest eftersträfvärdaste för en människa. Synen på det allmänna kunde variera. Men det grundläggande i Rousseaus demokratisyn var att individerna var suveräna bara om de respekterade och strävade efter att allmänviljan upprätthölls.

Rousseaus demokratisyn var inte något enhetligt system eller något som kunde omsättas i praktiken. Han insåg dock att ett antal konsekvenser följde, bl.a. på det ekonomiska området. När Rousseau talade om lika rättigheter reducerade han inte dessa till politiska rättigheter. Lika rättigheter kunde inte garanteras så länge rikedom och makt var ojämnt fördelade. Äganderätten var i och för sig okränkbar för Rousseau men den materiella tryggheten begränsades till att man skulle kunna utnyttja sina politiska rättigheter på ett meningsfullt sätt. Människor med tryggad ekonomi skulle kunna uttrycka sig fritt i offentligheten (för att använda Habermas terminologi) utan att detta skulle kunna leda till olyckliga ekonomiska konsekvenser för den friska.

David Held sammanfattar konsekvenserna Rousseau såg på det ekonomiska området:

⁶³ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 296.

⁶⁴ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle (red), *Habermas politiska teori*, 2000, sid 142.

⁶⁵ Följande avsnitt baseras på Held, David, *Demokratimodeller - Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*, 2002, sid 81-84 och sid 155-184.

Endast i stort sett lika ekonomiska villkor kan förhindra att större intressekonflikter utvecklas till organiserade gruppstrider som fullständigt skulle undergräva bildandet av en allmän vilja.⁶⁶

Marx var i sin demokratisyn påverkad av Rousseau. Marx demokratisyn kan ses som en utväxt från och vidareutveckling av Rousseaus tankar.

Marx drog konsekvenserna av Rousseaus idé om att ekonomisk ojämlikhet undergräver legitimiteten av politiska rättigheter. Marx menade att en marknadsliberal stat aldrig kan vara neutral och fri då orättvisorna i denna upprätthålls och befästs. Statens möjligheter att reglera marknadsekonomin är starkt begränsade, därför att staten är beroende av kapitalistiska kapitalansamlingskrav för att överleva. Staten står sålunda i ett direkt beroendeförhållande till de kapitalistiska produktionsförhållandena. Därför kan en dominerande ekonomisk klass (med modern terminologi de multinationella företagen) indirekt styra utan att ha representanter i regeringen. Denna idé är viktig inte bara bland dagens marxistiska teoretiker utan även bland liberaldemokratiska teoretiker. Friheten i en kapitalistisk demokrati är därför skenbar, ojämlikheterna urvattnar frihetsbegreppet och gör de flesta medborgarna i realiteten ofria. Kapitalet härskar sålunda.

Marx tog vid där Rousseau slutade och angrep produktionskrafterna och det privata ägandets legitimitet. Marx var revolutionär och menade att staten i den postrevolutionära eran skulle ges så mycket makt att det privata ägandets grepp skulle upphöra.

Marx menade att det var omöjligt att upprätta en demokrati i en marknadsekonomi. För att skapa en riktig demokrati var samhället därför tvunget att förändras i grunden. Den samhällsförändring som krävdes ställde höga krav på frihetsbegreppet. En förutsättning för frihet var enligt Marx att samhället genomgick en fullständig demokratisering. Klassförtrycket måste en gång för alla upphöra för att en verklig frihet skulle kunna upprättas.

I enlighet med sin revolutionära teori menade Marx att proletariats diktatur skulle upprättas för att komma tillrätta med orättvisorna i den liberala ekonomin. Diktaturen skulle emellertid dö bort i och med att det kommunistiska samhället skapades. Vad menade han då med detta? Marx menade *inte* det Lenin menade, nämligen att ett antal "vägvisare" skulle definiera det som var arbetarnas bästa. Detta förutsatte ett expertvälde bestående av en disciplinerad revolutionär falang. Istället skulle makten kollektivt innehas av dem som inte hade någon del av produktionsmedlen.

Marx förlaga, menar Held, var Pariskommunen. Det var ett arbetaruppror som ägde rum 1871 i Paris, där tusentals arbetare organiserade sig och skapade en tillfällig kommun. Detta slogs dock ner av militären. Marx skrev utförligt om upproret och dess implikationer. Styrelseskicket bestod av en arbetande korporation, som var lagstiftande och verkställande på samma gång. Lönesättningen i kommunen skulle vara egalitär. Byråkratin, polis och rättsväsendet skulle upphöra att vara den konservativa statens egendom och i stället tjäna arbetarnas bästa. Parlamentet inom denna kommun skulle styras via ombud, som när som helst skulle kunna avsättas om de inte fullgjorde sin plikt. Marx gör en liknelse med ett företag, där ombudet liknades vid företagsledaren, som tjänade folket (d.v.s. aktieägarna, mitt tillägg), och inte tvärtom.

Poängen var att den liberala ordningen skulle ersättas av kommunstrukturen. Statens organ skulle på detta sätt underställas allmänviljan på direktdemokratiskt manér. Ombud skulle finnas på en lokal nivå, vilkas vilja sedan skulle påverka mer centrala förvaltningsbildningar. Detta skulle få till följd att personer på alla nivåer kunde gå att avsätta. Detta har kallats direktdemokratis pyramidliknande struktur.

Marx idé om en stat skulle inte visa några likheter med det klassiska parlamentariska styrelseskicket. Parlamentarismen var ett oöverstigligt hinder för folkets verkliga inflytande i Marx ögon. Maktindelningens princip var inte tillräcklig då det gällde att ge medborgarna inflytande. Trots att skillnader gentemot Rousseaus demokratisyn finns kan Marx idé uppfattas som ett försök att

⁶⁶ Held, David, *Demokratimodeller*, 2002, sid 84.

återupprätta radikalismen från denna modell (och ursprungligen radikalismen ifrån det antika idealet) och utifrån detta ta strid med den liberala traditionen. Det kan konstateras att andemeningen, att de styrda ska vara desamma som de styrande, är den punkt hos Rousseau som Marx tagit fasta på.

I motsats till det republikanska demokratiidealet har det liberala idealet vuxit fram. Här är individernas privata och hemliga röstningsförfarande vid val det som ger demokratisk legitimitet. Den individuella rösten sammanvägs genom val och ska mynna ut i att ett majoritetsstyre uppnås. Politik blir enligt denna syn detsamma som att hitta kompromisser mellan konkurrerande privatintressen vilka uppnås via formella omröstningssätt. Detta demokratiideal behandlas mer ingående i avsnitt 7 nedan.

Det finns enligt Habermas brister både med det republikanska och det liberala demokratiska synsättet. En viktig kritik mot den republikanska demokratisynen är att den är alltför utopisk när det gäller implementeringen. Det är inte bara en kritik mot hur demokratin rent organisatoriskt ska genomföras utan invändningen gäller även i vilken grad medborgarna är kunniga att styra.

Habermas kritiserar vidare det liberala synsättet för att ge avkall på ett styre baserat på folkviljan. Demokrati reduceras till att förhindra tyranni snarare än att individerna via valsedeln ska kunna protestera mot felaktiga lagar.⁶⁷

6.1 Habermas demokratisyn

Habermas ansluter sig alltså till den deliberativa demokratitraditionen. Centralt för denna demokratisyn är att fokus flyttas ifrån själva röstningsförfarandet till den bakomliggande proceduren.⁶⁸ Bakgrunden till denna demokratisyn utgår ifrån filosofen John Dewey som menade att majoritetsprincipen inte kan gälla oinskränkt. Majoritetsbegreppet måste därför motiveras med en allmän debatt och på det viset grundläggas argumentativt, inte bara genom det traditionella röstningsförfarandet.⁶⁹

Habermas definition av deliberativ demokrati utgår ifrån två nivåer.

Den första nivån kallar Habermas den svaga (lilla) offentligheten. Det är här den informella viljebildningsprocessen sker, vilken utgörs av ett politiskt samtal mellan individerna. Dessa samtal förs bl.a. fram genom mediernas kanaler. Poängen är att samtalen växer fram mer eller mindre spontant, deras struktur är "vildvuxen" till sin natur. Det finns problem med denna typ av viljebildning, t.ex. att kommunikationen förvrids när den sociala makten är ojämnt fördelad eller då annan strukturell ojämlikhet råder. Å andra sidan har denna viljebildningsnivå fördelen att vara obegränsad. Den demokratiskt konstituerade opinions- och viljebildningen beror på ansamlingen av offentliga åsikter som, åtminstone idealt, utvecklas i en stabil politisk offentlig sfär.

Den starka offentligheten innefattar den parlamentariska processen och andra formellt organiserade institutioner. Den svaga offentlighetens uppgift är främst att uppmärksamma sociala problem. Den starka offentlighetens uppgift är däremot att fatta besluten och eventuellt filtrera diskussionen från den svaga offentligheten och fördjupa den genom de officiella kanalerna. Den svaga offentligheten blir en form av rådgivande instans till den starka offentligheten, genom förmedling av argument. Den lilla viljebildningens syfte är sålunda bara att vara rådgivande, inte att försöka byta ut eller avsätta den.

Den stora frågan är hur överföringen av inflytande ska ske mellan den stora och den lilla offentligheten. Habermas talar i metaforer om detta. Det närmaste han kommer ett konkret genomförande är när han talar om ett antal "slussar" som ska fungera som förbindelselänkar mellan de olika offentligheterna.

⁶⁷ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 141-143 och 146.

⁶⁸ Baynes, Kenneth, "Deliberative Democracy and the Limits of Liberalism" from *Discourse and Democracy*, von Schomberg, René (ed) and Baynes, Kenneth, 2002, sid 16.

⁶⁹ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 142.

Men hur detta i realiteten ska gå till är oklart och Habermas har fått omfattande kritik på denna punkt.⁷⁰ Det ligger emellertid utanför uppsatsens syfte att närmare gå in i denna diskussion.

Kring problematiken mellan den svaga och den starka offentligheten kan dock något sägas om förhållandet mellan Habermas och Rousseaus demokratisyn (se avsnitt 6). Även om Habermas inte helt accepterar premisserna för Rousseaus demokratisyn finns det klara likheter med grundsynen. Detta länkar samman Habermas med en av de radikalaste demokratisyner som sett dagens ljus. Habermas demokratisyn kan ses som en utveckling och fördjupning av Rousseaus resonemang (åtminstone på ett idealt plan). Habermas utvecklar nämligen, menar jag, Rousseaus grundidé i den meningen att förutsättningar skapas för att de styrda och de styrande ska bli en och densamma. För det är väl precis vad samtalet i den lilla viljebildningen syftar till. Om inte förutsättningarna för samtalet på ett djupare plan finns inom den informella viljebildningsprocessen undergrävs nämligen möjligheten för den att på ett meningsfullt sätt påverka den starka offentligheten.

Rousseaus allmänvilja och dess strävan mot det allmänna goda ligger även i linje med Habermas resonemang (om än inte så långtgående i Habermas fall). Det är viktigt att påpeka att det inte är fråga om en sammanvägning av preferenser utan att det istället handlar om ett strävande efter det allmänna goda. Det som skiljer tänkarna åt är att den argumentativa sidan inte i samma utsträckning finns i Rousseaus resonemang. Allas intressen ska dessutom enligt Habermas ges samma vikt genom ett idealt rolltänkande där individerna i alla situationer ska sätta sig in i den andres situation.⁷¹ Resonemanget utgår från Mead, som menade att konsekvensen av det ideala rolltänkandet gör att medmänniskan betraktas som "den generaliserade andre".⁷²

6.2 Förhållandet mellan diskursetiken och Habermas demokratisyn

And as with Kant, it is not possible to understand Habermas's legal and political theory without examining his moral theory. They are, in fact, so closely interconnected that one might, with some justification, view his moral theory of "political morality" - of social rather than moral value, character, feelings and judgement, or of ethical life, community, and the good - and his political theory as being, at least at the core, a "moral politics" - as privileging strictly universal laws over the conflict and compromise of interests.⁷³

The ideal of a communicative ethic is thus intimately tied to the viability and desirability of a *democratic public ethos*.⁷⁴

Ovanstående citat pekar på den starka koppling som finns mellan Habermas demokratisyn och hans moralfilosofiska ansatser. En av implikationerna som skapar det nära sambandet mellan diskursetiken och demokratisynen är att samtalet i den lilla gruppen är så betydelsefullt.

Diskursetiken har ju speciella regler för hur samtalet ska se ut, vilket skapar formaliserade villkor och regler för det informella diskursetiska samtalet (se avsnitt 4.0-4.1). Följs inte dessa regler menar Habermas att individerna i diskursen gör sig skyldiga till olika former av diskursiva inkonsekvenser.

Detta kan bl.a. leda till en kontrafaktisk motsägelse. Med detta menar Habermas (influerad av Apel) att i det att yttrandet fällt omöjliggörs samtidigt detta yttrande beroende på sitt innehåll. Det går t.ex. inte

⁷⁰ Baynes, Kenneth, "Deliberative Democracy and the Limits of Liberalism" from *Discourse and Democracy*, von Schomberg, René (ed) and Baynes, Kenneth, 2002, sid 18-19.

⁷¹ McCarthy, Thomas, *Ideals and Illusions - On the Reconstruction and Deconstruction in Contemporary Critical Theory*, 1995, sid 184.

⁷² Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 76-77.

⁷³ McCarthy, Thomas, *Ideals and Illusions*, 1995, sid 181.

⁷⁴ Benhabib, Seyla, *Critique, Norm and Utopia*, 1986, sid 283.

att tvivla på att man existerar.⁷⁵ Man ifrågasätter då villkoren för själva kommunikationens regler vilket leder till motsägelsen.⁷⁶

Dessa regler gäller rimligtvis även för den svaga offentligheten inom demokratifältet. Även om, som det konstaterats, den informella demokratibildningen inte har någon formell beslutsrätt har den ändå en central plats enligt Habermas. Det är därför viktigt att länka diskursetikens formalistiska regler med den informella viljebildningens.

Den radikalism som genomsyrar den svaga offentligheten (se avsnitt 6) utmärker även det diskursetiska samtalet. Om de stränga villkor som Habermas menar utmärker ett diskursetiskt samtal (se avsnitt 4.1) uppfylls blir även denna samtalsform sålunda närmast per automatik radikal.

7 Habermas och de olika demokratidefinitionerna

De två demokratisyner som varit förhärskande efter andra världskriget är den deltagardemokratiska (som anses vara den klassiska) och den konkurrensdemokratiska (den revisionistiska). Den deltagardemokratiska kallar Held republikanism och den konkurrensdemokratiska har jag kallat den liberala demokratisynen (se avsnitt 6).

Den deltagardemokratiska, med anor i den Atenska demokratin och i Rousseaus demokratisyn, betonar vikten av att medborgarna själva beslutar i olika angelägenheter. Medbestämmande och eget deltagande blir sålunda centralt. Denna demokratisyn är bred till sin karaktär, kravet på deltagande utsträcks till samhällets alla områden. Folkomröstningar är t.ex. viktiga.

Den konkurrensdemokratiska riktningen anser däremot att demokrati är detsamma som att ett antal elitgrupperingar eller partier konkurrerar i fritt uppsatta val. Makten som folket har är att kunna avsätta regeringar. Här är definitionen av demokrati istället snäv, och tonvikten läggs på den representativa tågordningen. Denna demokrati kan kallas "valdagsdemokrati", då det politiska deltagandet för medborgarna inskränker sig till det engagemang de åtar sig på valdagen.

Den tredje demokratisynen är den deliberativa demokratisynen. Samtalet är i centrum, och besluten ska enligt denna demokratisyn fattas efter en fri och öppen dialog.

Dessa tre demokratisyner har kritiserats. Bristen på politisk ledning och institutionellt tänkande utmärker kritiken mot den deltagardemokratiska. Den konkurrensdemokratiska modellen åsidosätter i alltför hög grad kravet på engagerade och bildade medborgare som ett mer aktivt medborgarskap förutsätter. Den deliberativa modellen, slutligen, leder till bristande effektivitet och handlingskraft, vad det gäller att fatta och implementera besluten.⁷⁷ Det kan noteras att precis denna kritik framförs av Habermas när det republikanska (d.v.s. det deltagardemokratiska) synsättet kritiserar (se avsnitt 6.1).

Weber och ekonomen Joseph A Schumpeter står för den teoretiska grunden till den konkurrensdemokratiska modellen. De ger ett mycket litet utrymme för demokratisk delaktighet. Demokratin är enligt denna syn mycket restriktiv till sin natur och idealt är demokratin bara ett sätt att välja makthavare och se till att de sköter sitt uppdrag. Weber var först med denna uppfattning om demokrati. Webers demokratisyn brukar kallas konkurrenselitism.⁷⁸

⁷⁵ Chambers, Simone, *Resonable Democracy*, 1996, sid 92.

⁷⁶ Reese-Schäfer, Walter, *Karl-Otto Apel - En introduktion*, 1993, sid 39.

⁷⁷ Resonemanget är en tolkning av Petersson, Olof (red), Hermansson, Jörgen, Micheletti, Michele, Teorell, Jan och Westholm, Anders, *Demokratinrådets Rapport 1998 - Demokrati och medborgarskap*, 1998, sid 18-19.

⁷⁸ Held, David, *Demokratimodeller*, 2002, sid 198.

Schumpeter menar att medborgarna är passiva och har lite inflytande över det organiserade politiska livet. Istället ska den politiska eliten sköta det politiska arbetet, där även makten ska ligga. Den demokratiska processen reduceras till en kamp mellan olika maktblock, rekryteringen till dessa och framförallt valet av ledare till dessa block.

Utifrån ett normativt perspektiv måste denna demokratisyn svara på frågan hur den i realiteten ska kunna tjäna icke-eliterna. Då den sammanvägda viljan hos de passiva medborgarna inte ska ligga till grund för besluten inom elitblocken blir själva rationaliteten inom dessa block det centrala. Förespråkarna menar att det ligger i allas intresse att ordningen mellan massan och eliten har denna uppdelning.

Dessa teorier har getts ytterligare uttryck i *Rational Choice* teorierna som vuxit fram som en del av det Habermas kallar ekonomisk demokratisk teori. Metodologisk individualism är det som teoretiskt legitimerar denna demokratisyn. Den ekonomiska demokratiska teorin syftar till att empiriskt grundlägga de liberala institutionerna i hur väljare och politiker faktiskt beter sig. Enligt denna teori översätter väljarna direkt sina preferenser (d.v.s. egenintresset) till det politiska systemet. Politikerna köpslår med olika strategier som så väl som möjligt ska stämma överens med väljarnas preferenser. Den traditionella synen inom detta fält har dock nyanterats då hänsyn tagits till röstningsparadoxen. Med den menas att det höga röstdeltagandet som demokratier har inte bara kan förklaras utifrån egenintresse. Utifrån ett sådant resonemang är det inte rationellt att rösta (då en röst mer eller mindre gör så försvinnande liten skillnad).

Förspråkare för *Rational Choice* har i ljuset av detta utvidgat teorin till att även innefatta etiska överväganden (som dock fortfarande vilar på teorin om egenintresse). Empiri har dock vederlagt alla former av modeller som bygger på egenintresse (även de utökade), eftersom hänsyn inte tas till hur värderingarna relaterar till kontexten. Ett perspektiv som istället utgår ifrån Meads "den generaliserade andre" är överlägset enligt flera perspektiv, främst när det gäller att ta hänsyn till den yttre kontexten (se avsnitt 6.1).⁷⁹

Habermas kritiserar således det mikroekonomiska nyttomaximeringsaxiomet. Men kritiken kan anses vara alltför begränsad. Det finns ett skäl för detta. Habermas väljer nämligen att inte gå in och kritisera mikroteorins konsekvenser som många ser det, nämligen att teorin skapar en armé av nyttomaximerande individer som bara styrs av pengar. Han gör det därför att Habermas, i likhet med Adorno och Horkheimer, menar att moral ska skiljas ifrån den sociala (vilken inkluderar den ekonomiska) teori han omfattar. Detta beror på att Habermas teori ska vara öppen i sina normativa grundantaganden. Teorin ska sålunda inte vara baserad på någon teori om det goda.⁸⁰

Habermas inställning på denna punkt måste kritiseras. Mikroteorin (som ligger till grund för antagandet om den nyttomaximerande människan) har antagit tre axiom när det gäller vad som anses vara en rationell preferens för individer. Det första innebär att individers preferenser är kompletta (att alla alternativ går att rangordna), vidare att de är transitiva (om A föredras framför B och B föredras framför C föredras alltid A framför C) och till sist att alltid mer föredras framför mindre.⁸¹ Dessa antaganden har mikroekonomerna antagit på ett tidigt stadium, och har på det viset på ett olyckligt sätt isolerat sig ifrån den behavioristiska forskningen, främst den psykologiska.⁸² Det rör sig således om normativa värderingar från mikroteoretikerna, som tillsynes godtyckligt klätts i en empirisk dräkt. Ska Habermas yttra sig i mikroekonomiska frågor måste han sålunda enligt mig yttra sig normativt. Annars blir inte kritiken heltäckande.

⁷⁹ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 332 och 339-340.

⁸⁰ Finlayson, James Gordon, *Habermas - A Very Short Introduction*, 2005, sid 60.

⁸¹ Pindyck, Robert, S, and Rubinfeld, Daniel L, *Microeconomics*, 2001, sid 596-598.

⁸² Halldin, Carl, "The Choice Axiom, Revealed Preference, and the Theory of Demand" from *Theory and Decision - An International Journal for Philosophy of the Social Sciences*, 1974, no 5, sid 139-140.

En annan förklaring till Habermas inställning kan ha att göra med den systemintegration som han anser sker inom det ekonomiska fältet inom systemvärlden (se avsnitt 5). När individer agerar inom systemvärldens domäner är det ju legitimt att vara en rationell nytto-maximerande agent.

Slutligen kan en förklaring vara att Habermas behandlat det ekonomiska området bristfälligt, som påpekats på många ställen.⁸³

Även ur ett vidare perspektiv tycker jag att Habermas kritik på denna punkt är ofullständig. Habermas menar att hans demokratisyn är någon form av sammansmältning mellan den liberala och den republikanska demokratisynen (se avsnitt 6). Vad det gäller omfånget på Habermas demokratisyn står det klart att den är oförenlig med den liberala demokratisynen som ovan beskrevs. Det är svårt att tänka sig att de radikala villkor som uppställs i den svaga offentligheten ska kunna uppfyllas om väljarna bara ska vara aktiva på valdagen och i övrigt lämna över allt ansvar (d.v.s. engagemang och kunskap) till de framröstade eliterna.

När Habermas på olika ställen redogör för sin demokratisyn framkommer det implicit tydligt vari oförenligheten ligger. På samma sätt som han kritiserar mikrofundamentet tycker jag att ett avsnitt i *Between Facts and Norms* verkligen borde ta strid mot det konkurrenselitistiska paradigmet.

Han fortsätter i och för sig mikrokritiken med att gå igenom ett par förespråkare för *Rational Choice* och bemöter deras argument kritiskt. Den skarpaste kritiken framläggs när Habermas sammanfattar sin syn på Werner Beckers bok till försvar för en liberal demokratisyn:

After becoming acquainted with the theory, however, one realises that the author, if he is consistent, can understand his theory at best as an ideological *advertisement* for liberal constitutionalism.⁸⁴

Jag tycker dessutom att Habermas borde ta ställning för den republikanska demokratisynen, och säga att bara en begränsad del (främst den parlamentariska demokratiska ordningen) av den liberala demokratisynen bör inkorporeras i den deliberativa demokratisynen. Habermas skulle alltså kraftfullt ta ställning mot elittänkandet inom den liberala demokratisynen och den skeptiska inställningen till människors aktiva deltagande i demokratin. Utan detta avståndstagande faller möjligheten till ett samtal inom den informella viljebildningen. Alltså själva fundamentet som Habermas teori vilar på.

En reflektion kan göras (även om resonemanget kring den parlamentariska processen, d.v.s. nivå två i Habermas demokratischema, ligger utanför uppsatsens syfte). Den parlamentariska liberala processen kan utgöra skalet (som kan bytas ut och sålunda är villkorligt till sin natur) medan den breda demokratisynen (som bygger på ett aktivt, bildat medborgarideal) då är kärnan (vilken får en ovillkorlig status). Detta motiveras med att man kan tänka sig något annat än ett liberalt parlamentariskt styrelseskick för att genomföra Habermas deliberativa demokratisyn. Men en passiv syn på medborgarnas roll kan däremot inte tänkas. Detta skulle nämligen omöjliggöra själva essensen av Habermas deliberativa demokratisyn.

Ovanstående resonemang ger Habermas ännu större skäl att visa att hans ideologiska och normativa kärna ligger närmare det republikanska demokratiska idealet än det liberala.

Är då en bred definition av demokrati ett nödvändigt villkor för Habermas demokratisyn? Jag menar att det inte råder något tvivel om saken. Villkoren för det diskursetiska samtalet (vilka ju även gäller det demokratiska samtalet i den svaga offentligheten) går per definition inte att uppfylla enligt den konkurrenselitistiska modellen. Att säga att alla inblandade enligt denna modell skulle komma till tals i ett maktfritt samtal byggt enligt rationella principer skulle således med Habermas terminologi kallas en performativ motsägelse (se avsnitt 6.2). För att illustrera den radikalism som omger Habermas demokratisyn kan det sägas att den är minst lika bred som den republikanism som Rousseau förespråkade.

⁸³ Bottomore, Tom, *The Frankfurt School and its Critics*, 2002, sid 81.

⁸⁴ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 295.

8 Habermas syn på grundläggande rättigheter

The informal public sphere must, for its part, enjoy the support of a societal basis in which equal rights of citizenship have become socially effective. Only in an egalitarian public of citizens that has emerged from the confines of class and thrown off the millennia-old shackles of social stratification and exploitation can the potential of an unleashed cultural pluralism fully develop.⁸⁵

Ovanstående citat illustrerar väl den radikala ansats som omgärdar Habermas idé om villkoren för medborgarskap som ska gälla för att Habermas svaga offentlighet ska ha en möjlighet att fungera. När man emellertid granskar Habermas syn på grundläggande rättigheter (och de teoretiska premisser som ligger bakom) blir det oklart hur mycket av hans radikala ansatser som kan realiseras.

Habermas utgår i sin syn på rättigheter ifrån Kants syn på allas rätt till frihet.⁸⁶ Kant menar att denna frihet är den enda medfödda. Denna frihet gäller bara så länge den inte inkräktar på andras frihet.⁸⁷ Habermas tolkar dessutom Kants definition att gälla bara under förutsättningen att:

To be sure, the principle of law requires not just the right to liberties in general but the right of *each* is supposed to be compatible with equal liberty for *all* in accordance with a universal law.⁸⁸

Utifrån Kants rättssyn, Habermas diskursetik och demokratisyn härleder Habermas grundläggande rättigheter som ska garanteras alla individer i ett rättssamhälle. Dessa rättigheter är:

1. Grundläggande rättigheter som är resultatet av ett politiskt oberoende samarbete om rätten för individer att åtnjuta största möjliga jämlika⁸⁹ individuella friheter.

Ovanstående rättigheter kräver följande nödvändiga tillägg:

2. Grundläggande rättigheter som är resultatet av ett politiskt oberoende samarbete om statusen för medborgarna i en frivillig juridisk sammanslutning.

3. Grundläggande rättigheter som omedelbart härleds från skapandet av rättigheter och från det oberoende politiska genomförandet av ett individuellt juridiskt skydd.

Ovanstående villkor innebär bara tillämpningen av diskursetikens princip på det juridiska området, i den meningen att fria och jämlika individer får ta del av dessa rättigheter. Villkoren gäller innan en statsbildning har skett. Det som i juridisk mening uppfylls i och med genomförandet av dessa villkor är endast att den privata autonomin för individerna garanteras. Bara i och med nästa steg blir individerna även skapare av den legala ordningen:

4. Grundläggande rättigheter till jämlika möjligheter att delta i opinions- och viljebildningsprocessen där medborgarna utövar sin politiska autonomi och på det viset är medskapare till ett rättsligt fullgott skydd.

Denna kategori av rättigheter appliceras på ett reflekterande sätt på den konstitutionella tolkningen och den fortsatta utvecklingen av de grundläggande rättigheter som abstrakt definieras som villkor 1 till 4.⁹⁰

⁸⁵ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 308.

⁸⁶ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 120.

⁸⁷ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 183.

⁸⁸ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 120.

⁸⁹ Den engelska översättningen i *Between Facts and Norms* är "equal". Min översättning av detta begrepp är "jämlik".

⁹⁰ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 121-123.

...the rights so far thus *imply* the following:

5. Basic rights to the provision of living conditions that are socially, technologically, and ecologically safeguarded, insofar as the current circumstances make this necessary if citizens are to have equal opportunities to utilise the civil rights listed in (1) through (4).

In the following I will limit my comments to the four absolutely justified categories of civil rights; the category of social and ecological rights, which can be justified only in relative terms, I postpone to the final chapter.⁹¹

Den sista meningen är en nyckelmening. De fyra första medborgerliga rättigheterna (alltså villkor 1 - 4 ovan) ger Habermas en ovillkorlig status. Villkoren måste uppfyllas för att Habermas samhällsvision ska kunna uppfyllas, både på ett praktiskt och ett teoretiskt plan. Det 5:e grundläggande rättighetsvillkoret får bara en relativ status. Trots detta är det 5:e villkoret en förutsättning för de övriga 4.

Den utlovade motiveringen i det avslutande kapitlet till denna uppdelning utgörs endast av (åtminstone vad jag kan uttyda) följande citat:

The recognition of claims to social benefits (and protection from ecological or technological threats) is justified in relative terms; such recognition is indirectly related to the guarantee of personal self-determination as a necessary condition for political self-determination.⁹²

Dessa rättigheter gör sålunda individerna förmögna att delta i den politiska processen.

Flera kritiker har pekat på det faktum att Habermas bara ser välfärdsrättigheter (enligt Habermas terminologi det 5:e grundläggande rättighetsvillkoret) som ett redskap för att förverkliga demokratin.⁹³ Günter Frankenberg menar att välfärdsrättigheter kan bli nödvändiga för att människors värdighet ska kunna upprättas och att genomförandet kan kräva statliga inkomstutjämnade åtgärder. Istället för att som Habermas gör ge välfärdsrättigheter en relativ status vore det önskvärt om de var utformade så att individernas autonomi begränsades så att välfärdsrättigheterna verkligen på ett realistiskt sätt gick att genomföra i samhället.⁹⁴ Bernhard Peters pekar på det faktum att välfärdsrättigheter enligt Habermas bara är berättigade då de tillåter individerna att jämlikt delta i den politiska debatten. Frågan är dock om vi skyddar människor från svält bara för att de är politiskt aktiva? Skyddet mot paternalism förutsätter inte en så extremt ensidig definition av välfärdsrättigheter.⁹⁵

Hur ställer sig då Habermas till vår moraliska plikt att hjälpa människor i nöd som hamnat utanför systemet? Habermas menar att detta är en moralisk och inte en juridisk fråga. Skulle det vara en juridisk skyldighet att hjälpa utsatta människor skulle arbetsdelningen mellan moral och rätt raseras. Detta skulle försvaga Habermas autonomibegrepp (som är centralt i hans rättighetstänkande). Det kan noteras att Habermas med denna syn på rättigheter varken ersätter eller förkastar välfärdsstatens princip utan för den upp på en högre reflektionsnivå.⁹⁶

Till kritiken mot Habermas syn på välfärdsrättigheter ovan kan det konstateras att starka implikationer följer av Habermas resonemang. Han menar att individerna ska ha möjligheter att ta del av de olika juridiska och demokratiska rättigheter som beskrivs under punkterna ovan. Enligt punkt 4 ska ju

⁹¹ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 123.

⁹² Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 417.

⁹³ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 193.

⁹⁴ Frankenberg, Günter, "Why Care? - The Trouble with Social Rights" from *Cardozo Law Review*, 1996, no 17, sid 1385.

⁹⁵ Peters, Bernhard, "On Reconstructive Legal and Political theory" from *Philosophy and Social Criticism*, 1994, vol 20, no 4, sid 130.

⁹⁶ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 410.

rättigheterna även implementeras i den parlamentariska processen (i den meningen att individerna ska vara med om att skapa ett "rättsligt fullgott skydd").

Att jämlika rättigheter mellan individer är problematiska att realisera både på ett filosofiskt och ett praktiskt samhälleligt plan råder det väl ingen tvekan om. Det finns inte utrymme att gå in närmare på det här. Vad som kan konstateras är att Habermas ställer höga krav på jämlika rättigheter (och i förlängningen på rättvisa) med sina definitioner av grundläggande rättigheter (villkor 1-5 ovan), vilket gör honom sårbar för kritik. I likhet med diskursetiken och hans demokratisyn kan en radikal kärna även här skönjas.

Även villkor 5 tillfredsställer denna radikalism, menar jag. Villkoren under denna punkt menar ju Habermas ska uppfyllas om de rådande omständigheterna kräver det för att rättigheterna under villkor 1-4 ska kunna uppfyllas.

Det faktum att han sedan ger de 4 första villkoren en absolut status medan det 5:e villkoret får en relativ status (som ju är en förutsättning för de första 4) är förbryllande. Att ett relativt villkor är en förutsättning för absoluta villkor tycker jag man kan konstatera är filosofiskt problematiskt (utan att fördjupa mig i denna avancerade logisk-filosofiska problematik).

Jag har noggrant letat i det sista kapitlet i *Between Facts and Norms* utan att hitta en utveckling eller någon form av motivering till varför dessa rättigheter inte får en absolut status. Vad värre är, Habermas problematiserar inte ens det hela genom att anknyta till någon form av debatt om svårigheten att rättfärdiga sociala rättigheter, som jag tolkar att Habermas likställer villkor 5 med.

Den diskussion som tas upp utgörs av en historisk beskrivning av sociologen Thomas Humphrey Marshalls syn på rättigheter. Enligt honom hade individerna i samhället först civila rättigheter (där frihet och egendom skyddades), vilka sedan åtföljdes av politiska rättigheter (rösträtt) och till sist sociala rättigheter (vilka garanterades av välfärdsstatens framväxt).⁹⁷ Marshalls syfte med att introducera de sociala rättigheterna var att alla individer skulle få del av den sociala tryggheten genom att rättigheterna blev gängse i samhället. Genom att rättigheterna införlivades i medborgarskapet⁹⁸ fick individerna en universell rätt till en lägsta inkomst. Tidigare hade marknadsvärdet fått styra värdet av det utförda arbetet.⁹⁹

Marshall såg konflikten i det moderna samhället mellan det kapitalistiska klasssystemet, medborgarskapet och marknadens respektive välfärdsstatens olika krav.¹⁰⁰

Marshalls idéer förebådades av det svenska folkhemsbygget, där välfärd och full sysselsättning gick hand i hand. I Storbritannien efter andra världskriget utvecklades liknande tankar genom ekonomen William Beveridge, vars grundsten liksom i det svenska folkhemstänkandet var full sysselsättning och ett socialt rättvisetänkande för de svagare grupperna i samhället.¹⁰¹

⁹⁷ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 503.

⁹⁸ Klausen, Jytte, "Citizenship and Social Justice", from *The Rationality of the Welfare State*, Eriksen, Oddvar Erik (red) och Loftager, Jörn, 1996, sid 212.

⁹⁹ Marshall, Thomas Humphrey, "Citizenship and Social Class", from *Contemporary Political Philosophy - An Anthology*, Goodin, Robert E (ed) and Pettit, Philip, 2002, sid 47.

¹⁰⁰ Bottomore, Tom, "Citizenship and Social Class, Forty Years On" from *Citizenship and Social Class*, Marshall, Thomas Humphrey and Bottomore, Tom, 1992, sid 64.

¹⁰¹ Klausen, Jytte, "Citizenship and Social Justice", from *The Rationality of the Welfare State*, Eriksen, Oddvar Erik (red) och Loftager, Jörn, 1996, sid 214.

I Storbritannien hade även sociologen och reformivraren Richard Titmuss en central position, och har uppfattats som den ledande ideologen för den brittiska välfärdsstatens framväxt efter kriget.¹⁰² Även Titmuss byggde vidare på Marshalls idéer och såg inte bara som konsekvens att inkomstutjämnande och distributiva åtgärder krävdes för att minska fattigdomen utan för att nå social rättvisa krävdes också förändringar i den ekonomiska och sociala strukturen.¹⁰³

Det är sålunda inom en radikal tradition Habermas rör sig när han på ett flertal ställen i *Between Facts and Norms* refererar till Marshalls sociala rättigheter. Det verkar emellertid som Habermas anmärkningsvärt nog ligger närmare en nyliberal rättvisesyn (åtminstone vad det gäller de synpunkter som tas upp i *Between Facts and Norms* om distributiv rättvisa) än ovanstående tankar (se avsnitt 9.1).

Argumentationen kring positiva och negativa rättigheter och friheter är omfattande. Det ligger utanför uppsatsens syfte att mer detaljerat redogöra för denna. Det som kan konstateras är att Habermas lever farligt när han så lätt avfärdar att sociala rättigheter ska ha en absolut status (se ovan). Han borde i *Between Facts and Norms* åtminstone med kraft ta avstånd ifrån argument som annars kan tolkas i konservativ eller nyliberal riktning.

Habermas borde t.ex. bemöta förespråkarna för det negativa frihetsbegreppets argument om att en negativ frihetsdefinition undviker normativa oklarheter vad frihetsbegreppet ska bestå av.¹⁰⁴ Ett annat konservativt argument är att det kostar för mycket att infria de positiva rättigheterna, till skillnad ifrån negativa rättigheter (som är snäva till sin natur). Vidare innebär godtyckligheten i bedömningen av vilka sociala rättigheter som ska finnas ett argument för att man bör hålla sig till negativa rättigheter.¹⁰⁵

I kraft av dessa argument menar Friedrich A Hayek (se avsnitt 9) att (negativ) frihet måste skiljas ifrån strävan efter välfärd och alla försök att omfördela resurser (d.v.s. distributiv rättvisa). Han motiverar detta med att det direkta fysiska hotet mot en individ är den enda gången det är befogat för staten att ingripa. Hayek exemplifierar detta med att luffaren under Waterloo Bridge är friare än den sovjetiske genomsnittsmedborgaren, eftersom luffaren åtminstone inte är utsatt för samma rättsliga tvång. Det forna östblockets största kritik mot ett sådant resonemang är att väst å sin sida har misslyckats med att skydda medborgarnas sociala och ekonomiska rättigheter. Vad gör det att luffaren är fri när han riskerar att frysa ihjäl innan nästa val?¹⁰⁶ En variant av detta resonemang använder sig Peters av när Habermas syn på välfärdsrättigheter bemöts (se ovan).

Enligt Erik Oddvar Eriksen och Jarle Weigård har Habermas en liberal frihetssyn.¹⁰⁷ Jag anser att en liberal frihetssyn vanligen sammankopplas med en negativ frihetsdefinition (utan att gå in i problematiken för djupt). Jag har svårt att se att Habermas skulle skriva under på argumenten ovan för den negativa frihetsdefinitionen. Därför borde han kraftfullt ta avstånd ifrån den negativa frihetsdefinitionen. Då skulle det inte råda något tvivel om att Habermas förespråkar en bredare frihetsdefinition (även om han inte går så långt att han ger sociala rättigheter en absolut status). Diskussionen kring dessa frågor skulle neutralisera vissa av de motsägelser Habermas resonemang nu genererar.

Det ska sägas att Habermas i ett tidigare verk, *The New Conservatism* (1989), pekar på motsättningen som finns mellan välfärdsparadigmet och det liberala synsättet. Det liberala synsättet är blint för social

¹⁰² Hansson, Sven Ove, "Introduktion till Richard Titmuss" ur *Idéer om välfärd - volym 2 i tidens idéserie*, 1990, sid 52.

¹⁰³ Bottomore, Tom, "Citizenship and Social Class, Forty Years On" from *Citizenship and Social Class*, Marshall, Thomas Humphrey and Bottomore, Tom, 1992, sid 64.

¹⁰⁴ Plant, Raymond, *Modernt politiskt tänkande*, 1994, sid 54.

¹⁰⁵ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 193.

¹⁰⁶ Plant, Raymond, *Modernt politiskt tänkande*, 1994, sid 231.

¹⁰⁷ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 157.

rättvisa. Det välfärdsstatliga paradigmet har uppstått för att fylla detta tomrum. Målet blir både jämlikhet och frihet, vilket Habermas konstaterar inte går att uppfylla med vare sig juridiska eller administrativa metoder.¹⁰⁸ I sin strävan efter att uppnå social rättvisa går välfärdsstaten för långt i sina ansträngningar, vilket gör att individernas frihet i alltför hög grad får stryka på foten. Konsekvensen av detta blir en form av paternalism, som delvis har sin orsak i att samhällets byråkratiska elit styr via en teknokrati. Detta leder till att individerna inte har ett reellt självbestämmande. Konsekvensen blir att både välfärds- och liberalparadigmet stödjer sig på individuell rätt. Paternalismen blir ett faktum då staten måste garantera medborgarnas autonomi genom att implementera rättigheterna för välfärdsstatsbyråkratins individer.¹⁰⁹

Welfare-state paternalism has in many cases assumed a literal meaning..Welfare capitalist society creates specifically new forms of domination.

Habermas menar inte bara att välfärdsstaten utsätter individerna för en överdriven paternalism utan dessutom att många av dess intentioner haft motsatt effekt. Han exemplifierar med feministrörelsen, som menar att den konsekvent har utsatts för mindre lyckade ingripanden från statens sida. Alla i gruppen dras över en kam. Detta gör t.ex. att lagliga rättigheter för kvinnor när de väntar barn får som oförutsedd konsekvens att de förlorar sina jobb.¹¹⁰ Vad som ligger i kvinnors intresse går inte att fastslå en gång för alla enligt detta resonemang. Inom dessa områden måste det vara en öppen fråga vad som gäller från fall till fall. Tillämpningen av de materiella rättigheterna når i detta fall sin gräns.¹¹¹

Till sist är det viktigt att påminna om den radikala kärnan i diskursetiken och i den lilla offentligheten. Ska alla ha lika möjlighet att delta i diskussionen är det nödvändigt att de grundläggande materiella förutsättningarna är tillgodosedda för individerna (i enlighet med de socialistiska staternas och Peters argument ovan). Till lika möjlighet måste någon form av kvalitetsstämpel sättas på samtalet, enligt Habermas rationalitetskriterier (se avsnitt 4.1). Om en stor del av individerna (10-15 procent) i de allra flesta västländerna är permanent arbetslösa (d.v.s. är utsatta för konsekvensen av Ronald Reagan och Margaret Thatchers lanserade nyliberala politik, se avsnitt 9.1) och helt utslagna både materiellt och kulturellt blir det svårt att se hur deras röst i slutändan på ett positivt sätt ska kunna bidra till den parlamentariska processen. Detta är ju målet för den svaga offentligheten.

9 Olika nationalekonomiska och ideologiska synsätt på välfärdsstaten

Innan Habermas syn på välfärdsstaten och betydelsen av distributiv rättvisa behandlas är det nödvändigt att ge en bakgrund. Detta för att underlätta den kritik mot Habermas som tas upp i nästa avsnitt.

När det gäller synen på statsbyggande kan en nationalekonomisk och ideologisk skiljelinje skönjas. De som står emot varandra är dels ekonomerna John Maynard Keynes och Milton Friedman och dels de politiska filosoferna John Rawls och Friedrich A Hayek.

Keynes var en pragmatiker som trots allt trodde på det marknadsekonomiska systemet. En blandekonomi krävdes dock för att tillväxten skulle kunna bevaras på lång sikt och för att systemet inte skulle kollapsa. Staten var tvungen att gå in och genom styrning av efterfrågan dels stimulera till full sysselsättning och dels förhindra orättvisa förmögenhets- och inkomstskillnader hos medborgarna.¹¹² Keynes hade, till skillnad ifrån Hayek och Friedman (se avsnitt 9.1), "...en skeptisk inställning till

¹⁰⁸ Habermas, Jürgen, *The New Conservatism*, 1989, sid 58.

¹⁰⁹ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, 2000, sid 194.

¹¹⁰ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 422, 420 och 422.

¹¹¹ Eriksen, Erik Oddvar och Weigård, Jarle, *Habermas politiska teori*, sid 195.

¹¹² Pålsson Syll, Lars, *Det ekonomiska tänkandets historia*, 2002, sid 346.

marknadsmekanismen och prissystemets förmåga att fördela resurser på ett effektivt och rättvist sätt.”¹¹³

Grundtanken i Keynes resonemang var att regleringar, välfärd och distributiv rättvisa behövdes för att det kapitalistiska samhället på sikt skulle kunna upprätthållas. Marknadsekonomi inom väl avgränsade ramar var det system Keynes propagerade för.

Chicagoekonomen Friedman är Keynes motpol. Enligt hans monetarism ska staten vara mycket restriktiv med att via fiskala metoder stimulera ekonomin. Det är istället penningmängden som ska kontrolleras genom riksbankens försorg. Detta tänkande blir defensivt, och staten strävar så mycket som möjligt efter att genom åtstramning ha balans i budgeten. En grundbult i Friedmans tänkande är att samhället ska sträva efter en låg inflation.

Friedman har vunnit kampen mellan dessa bägge ekonomer och Eklund kallar honom 1900-talets viktigaste ekonom.¹¹⁴ I de allra flesta länder bedrivs politiken nu efter Friedmans riktlinjer. Europeiska centralbanken, t.ex., ska sträva efter låg inflation. Detta gäller även medlemsstaternas nationella riksbank. Statens möjligheter att bedriva en aktiv finanspolitik är sålunda kraftigt beskuren, då riksbanken med räntevapnet lätt kan neutralisera ett sådant handlande.¹¹⁵

Förutom sina nationalekonomiska alster har Friedman även skrivit ett par populärvetenskapliga politisk-filosofiska böcker, där han bl.a. belyser problemen med välfärdsstaten. De två felaktiga teserna välfärdsstaten vilar på menar Friedman dels är att den försöker göra något lovvärt med andras pengar och dels att välfärdsstaten inkräktar på andras frihet genom att den implementeras med tvång. Friedmans främsta exempel där tvånget utövas gäller de inkomstfördelnings- och socialpolitiska åtgärder som staten ger sig på. Individerna inser snart vilket tvång de är utsatta för och börjar fuska, vilket ger problem i systemet. En konsekvens av detta är att fler och fler individer i samhället blir beroende av bidrag. Vidare menar Friedman att välfärdsstaten är ineffektiv och hävdar: “Man kan rent allmänt säga att vad som privat kostar en krona kostar staten två kronor.”¹¹⁶

För att ytterligare betona Friedmans stora inflytande på vår samtid kan det nämnas att Reagan både har påverkats av Friedmans nationalekonomiska och hans politisk-filosofiska forskning. Reagan såg i Friedman sin favoritekonom och både privat och professionellt beundrade de ömsesidigt varandra.¹¹⁷

Även Hayek började som nationalekonom¹¹⁸ men det är som politisk filosof han har fått störst betydelse. Dels fick Hayek Nobelpriset i ekonomi 1974¹¹⁹ men framför allt var han Thatchers stora teoretiska inspirationskälla. Redan 1974 startade hon en tankesmedja utifrån Hayeks idéer.¹²⁰

Hayek menade i sin mest kända bok *The Road to Serfdom* (1944) att en ekonomi bara kan skötas via marknadsmekanismen eller genom planhushållning. All form av blandekonomi uteslöt Hayek sålunda,

¹¹³ Jonung, Lars, “Från guldmyntsfot till inflationsmål - svensk stabiliseringspolitik under det 20:e århundradet” ur *Ekonomisk debatt*, 2001, nr 1, sid 24.

¹¹⁴ Eklund, Klas, *Vår ekonomi*, 2001, sid 313-314 och 264.

¹¹⁵ Heikensten, Lars och Ernhagen, Tomas, “Ekonomisk-politisk samordning i EU/EMU”, ur *Penning och valutapolitik*, 2000, nr 1, sid 5-6.

¹¹⁶ Friedman, Milton, *Välfärdsstatens myter*, 1977, sid 28.

¹¹⁷ Rayack, Elton, *Not so Free to Choose - The Political Economy of Milton Friedman and Ronald Reagan*, 1987, sid 1 - 2.

¹¹⁸ Gamble, Andrew, *Hayek - The Iron Cage of Liberty*, 1996, sid 166 - 167.

¹¹⁹ Eklund, Klas, *Vår ekonomi*, 2001, sid 100.

¹²⁰ Gamble, Andrew, *Hayek - the Iron Cage of Liberty*, 1996, sid 166-167.

med motiveringen att det ofelbart i slutändan skulle leda till stalinism och diktatur.¹²¹ Även om Hayek medger att vissa välfärdsrättigheter i ett samhälle ska garanteras medborgarna¹²² är det svårt att se hur detta i realiteten ska kunna genomföras med denna inställning till en blandekonomi.

Om Friedman och Hayek kan kallas nyliberala¹²³ får Rawls kallas socialliberal. Rawls menar att varje individ bakom en okunnighetens slöja i en ursprungsposition rationellt väljer det samhälle som maximerar för de sämst ställda i samhället. Detta gör att social rättvisa är befogad enligt Rawls, till skillnad ifrån Hayek och Friedman.¹²⁴ Det kan tilläggas att frihetsbegreppet är centralt för Rawls, men han tillmäter det en helt annan betydelse än nyliberalerna.

Det viset som Hayek och Friedman angriper välfärdsstaten på följer en klassisk form av reaktionär reformkritik, i samma anda som när filosofen och politikern Edmund Burke kritiserade idén om den allmänna rösträtten. Argumentationstekniken utgår ifrån "perversitetstesen" och "futilitetstesen". Enligt perversitetstesen kritiserar reformer utifrån att de, trots goda intentioner, leder till ogynnsamma konsekvenser. Enligt futilitetstesen tvivlar man även på reformivrarnas goda vilja. Makthavarna antas bara utföra reformerna för att gynna sina egna privata intressen.¹²⁵

Det kan konstateras att Habermas resonemang kring välfärdsstatens paternalism (som i själva verket leder till negativa konsekvenser, se avsnitt 8) kan anses ligga i linje med perversitetstesen.

Inför nästa avsnitt är det viktigt att definiera vad nyliberalism står för. Nyliberalism kan ses som en filosofi som strävar mot en nattväktarstat, där bara en minimal stat som garanterar den personliga säkerheten är legitimerad. Viktiga värden inom nyliberalismen är dessutom den personliga friheten och rätten till privat egendom.¹²⁶

Denna definition tycker jag är alltför snäv. Negativa attityder till en välfärdsstat, både på ett normativt och ett marknadsliberalt plan, menar jag borde innefattas om en tänkare kan definieras som nyliberal eller inte. Om tillräckligt många individer i ett samhälle omfattar dessa värderingar kommer det på sikt att bli svårt att bevara en välfärdsstat. Detta beror främst på att den kollektiva betalningsviljan (d.v.s. motivationen att betala skatt) minskar.

Det kan tilläggas att jag anser att kritik av distributiv rättvisa undergräver förtroendet för välfärdsstaten, försvårar dess existens och på sikt kan leda till en minskad kollektiv betalningsvilja. Detta då en frånvaro av distributiv rättvisa leder till ökade spänningar och klyftor i samhället vilket får en allt större del av den framväxande underklassen att tvivla på hela systemet.

Det är även betydelsefullt att förklara hur en välfärdsstat definieras. Länder som Tyskland, Frankrike, Sverige och Kanada menar jag är välfärdsstater i en klassisk mening. Det är även så jag tolkar Habermas syn på välfärdsstaten. Om en allmän social sjukförsäkring ses som ett nödvändigt men inte tillräckligt villkor för välfärdsstaten kan USA enligt detta resonemang per automatik inte kallas för en välfärdsstat.¹²⁷ Detta styrks av det faktum att USA sticker ut bland västländerna på grund av sin lilla

¹²¹ Eklund, Klas, *Vår ekonomi*, 2001, sid 100.

¹²² Hayek, Friedrich A, *The Road to Serfdom*, 1944, sid 133.

¹²³ Halldin, Gustaf, *Opublicerad uppsats*, 2003, sid 48.

¹²⁴ Plant, Raymond, *Modernt politiskt tänkande*, 1994, sid 108 - 109.

¹²⁵ Blomgren, *Nyliberal politisk filosofi*, 1997, sid 72. Distinktionen Blomgren för fram utgår ifrån Hirschman, Albert O, *The Rethoric of Reaction - Perversity, Futility, Jeopardy*, 1991, sid 12-27.

¹²⁶ Blomgren, Anna-Maria, *Nyliberal politisk filosofi*, 1997, sid 219 och 12.

¹²⁷ Halldin, Gustaf, *Opublicerad uppsats*, 2003, sid 24 och 45-46.

andel statliga välfärdstjänster, där frånvaron av en kollektiv sjukförsäkring är det mest uppseendeväckande.¹²⁸

9.1 Habermas och välfärdsstaten

...in the fragmented societies of today's economically interdependent OECD-world, the prosperity and security enjoyed by a majority of the population is increasingly accompanied by the segmentation of a *neglected and powerless underclass that is disadvantaged in practically every respect*. Conflicts arise between the neocorporatistically negotiated policies and the constitutional protection of underorganized parts of the population at the periphery of society.¹²⁹ (mina kursiveringar)

Ovanstående citat visar att Habermas är medveten om konsekvenserna av den nyliberala omläggningen av politiken (se avsnitt 8 och 9). Jag vill emellertid se att han drar konsekvenserna av denna utveckling och i högre grad integrerar dessa insikter i sin teori. Jag kommer att argumentera för detta när problemställningarna i detta avsnitt besvaras.

Citatet av Habermas stämmer överens med följande citat av professorn i ekonomi vid Oxford Noreena Hertz:

By the early 1990s, the laissez-faire neo-liberal capitalism of Thatcher and Reagan had unquestionably become the world ideology. Even the traditional left now embraces many of its key tenets.¹³⁰

De konsekvenser Habermas beskriver i citatet menar jag förklaras av citatet av Hertz. Många i underklassen (unga och lågutbildade) drabbas av en konsekvens av låginflationspolitiken som Thatcher och Reagan (och många i deras kölvatten) lanserat, nämligen att de blir permanent utslagna från arbetsmarknaden. Detta fenomen kallar Eklund persistent arbetslöshet.¹³¹

Jag kopplade i avsnitt 8 samman Habermas rättvisesyn med den nyliberala. Detta kan verka orimligt. Ett förtydligande är sålunda på sin plats. Det jag menar är att Habermas har för stora anspråk när han betraktar juridisk rättvisa¹³² (då främst i distributivt hänseende). I realiteten menar jag att Habermas inte motverkar ett nyliberalt rättviseperspektiv med sin inställning utan tvärtom kan tänkas spela det i händerna. I nedanstående resonemang kommer jag att försöka argumentera för detta.

I avsnitt 8 menade jag att Habermas inte problematiserar varför han ger välfärdsrättigheterna en relativ status. Men kanske sker detta i Habermas diskussion kring juridisk rättvisa. Även om Habermas inte direkt talar om det 5:e grundläggande rättighetsvillkoret tror jag att det är rimligt att anta att det är just detta som tangeras, när han diskuterar möjligheten att genomföra juridisk rättvisa. Habermas börjar med att konstatera:

Insofar as welfare compensations establish opportunities to make equal use of legal powers, compensation for material inequalities in life circumstances and power positions helps to realize legal equality.

En olycklig konsekvens av detta är dock enligt Habermas att statens omfördelande mål "...severely *limit* the vulnerable areas in which individuals can autonomously pursue a life plan."

¹²⁸ King, Desmond S, *The New Right - Politics, Markets and Citizenship*, 1987, sid 57.

¹²⁹ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 308.

¹³⁰ Hertz, Noreena, *Global Capitalism and the Death of Democracy*, 2001, sid 27.

¹³¹ Eklund, Klas, *Vår ekonomi*, 2001, sid 313 - 314.

¹³² Den engelska översättningen i *Between Facts and Norms* är "legal equality". Min översättning av detta begrepp är "juridisk rättvisa".

De möjliga materiella fördelarna av reformerna leder till en ny typ av beroende. Anställda tvingas in i olika typer av institutionaliserat socialt beteende. Individerna betalar för dessa:

...with dependence on normalizing intrusions by employment offices welfare agencies, and housing authorities, or when they must accept court decisions that directly intervene in their lives; or when collective legal protection, the right to unionize, and so on, provide an effective representation of interests only at the cost of the freedom to decide by organisation members, who are condemned to *passive followership* and conformity. Each of these critical cases concerns the same phenomenon: satisfying the material preconditions for an equal opportunity to exercise individual liberties alters living situations and power positions in such a way that the compensation for disadvantages is associated with forms of tutelage that convert the intended *authorization* for the use of freedom into a *custodial supervision*.¹³³

Det är ett par saker som i mitt tycke är graverande för Habermas i citaten ovan. I de första citaten kritiserar Habermas utan pardon själva idén med en av välfärdsstatens grundbultar, nämligen dess omfördelande funktion. Detta går direkt i linje med Hayeks kritik mot välfärdsstatens roll som omfördelare av resurser mellan olika grupper (se avsnitt 8).

I andra citatet verkar det som om tillgodosedda materiella grundförutsättningar skapar problem för individer. Detta måste jag säga är en märklig inställning, med tanke på den vikt Habermas ändå lägger vid det 5:e grundläggande rättighetsvillkoret (se avsnitt 8). Att uppfyllandet av materiella förutsättningar leder till en förmyndarmässig övervakning av individerna känns tvivelaktigt. Snarare är det väl så att dessa rättigheter är speciellt viktiga för den underklass Habermas beskriver i inledningscitatet av detta stycke. Habermas åsikt att "the right to unionize" leder till "*passive followership* and conformity" tror jag inte heller gagnar underklassen. Den förlust av frihet som Habermas pratar om när det gäller facket tror jag gladeligen denna underklass skulle acceptera bara facket kämpade för deras rättigheter och i slutändan förhoppningsvis gav dem ett arbete.

I sin syn på välfärdsstaten verkar det som om Habermas ser möjligheterna för individen att genomföra sitt livsprojekt som mest betydelsefullt. Detta skulle förövrigt applåderas av ärkenyliberalen Robert Nozick, vars bok *Anarchy, State and Utopia* (1974) tar upp det faktum att ett samhälle består av människor som har helt olika mål hur de vill leva sina liv. Därför anser Nozick att det ideala samhället ska bestå av en massa små gemenskaper.¹³⁴

För att nyansera det hela, även en socialliberal som Rawls menar givetvis att den personliga friheten är viktig (nyliberalerna har inte patent på begreppet). Det anmärkningsvärda är dock hur stor vikt Habermas lägger vid det, och vilka andra värden som får stryka på foten.

Idén om individens rätt att välja sitt livsprojekt är något liberalerna kan enas om. Vilket rimligtvis även vänstern kan skriva under på. Det är sålunda ganska ideologiskt oproblematiskt. I samband med diskussionen om vad som utgör ett gott livsprojekt för en individ presenterar Habermas något han kallar mänsklig värdighet. Enligt Habermas krävs det något mer än att de materiella förutsättningarna för individerna med hjälp av distributiv rättvisa uppfylls. Mänsklig värdighet ligger mer i linje med vad Habermas eftersöker.

Min invändning är att det är alltför utopiskt av Habermas att eftersträva ett så svårfångat begrepp som mänsklig värdighet när inte de materiella grundförutsättningarna för individerna är säkrade.

Ett citat klargör ytterligare det utopiska draget (speciellt den första meningen):

The idea of a just society is connected with the promise of emancipation and human dignity...The normative key is autonomy, not wellbeing. In a legal community, *no one* is free as long as the freedom of one person must be purchased with another's oppression.¹³⁵

¹³³ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 415-416.

¹³⁴ Lindensjö, Bo, *Perspektiv på rättvisa*, 2004, sid 128.

¹³⁵ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 418.

Habermas inflytande från Kant (se avsnitt 4) är tydligt i den sista meningen av citatet. Jag tycker emellertid att Habermas måste vara försiktig med dylika resonemang, med tanke på hur mycket frihetsbegreppet missbrukas av nyliberalerna. T.ex. menar Nozick att beskattning och straffarbete går att placera på samma skala.¹³⁶ Detta resonemang ligger i linje med Friedmans hårdagna kritik mot välfärdsstaten (se avsnitt 9). Åsikterna är en konsekvens av den snäva rättvisesyn dessa tänkare omfattar. De visar ännu tydligare hur viktigt det är för Habermas att distansera sig från ett alltför snävt liberalt rättviseperspektiv (se avsnitt 8).

För att ytterligare understryka att både ett distributivt sätt att se på rättvisa och ett perspektiv där rättigheter likställs med att individers materiella bas tillgodoses är bristfälliga citerar Habermas statsvetaren och feministen Iris Marion Young. Hon menar att det är viktigt att särskilja de materiella tillgångarna från själva rättigheterna i sig. Rättigheterna kan inte reduceras till materiella ting utan de är i en vidare betydelse relationer som belyser vad individer kan göra gentemot varandra. Rättigheter handlar mer om att göra än att ha, sammanfattar Young sin ståndpunkt. Rättvisa innebär sålunda även för Young något mer än bara resursfördelning, de institutionella förutsättningarna måste möjliggöra kommunikation och samarbete individer emellan.¹³⁷

För klarhetens skull är nu en kort repetition på sin plats, vilket sedan banar väg för ett skissartat förslag jag har till hur Habermas kan tänkas komma ur sina svårigheter.

Först, att det 5:e grundläggande rättighetsvillkoret behandlas ofullständigt i *Between Facts and Norms* och framför allt att det bara ges en relativ status ligger i linje med Habermas negativa syn på distributiva åtaganden från statens sida. Som jag visat i detta avsnitt är det dessutom oklart om han helhjärtat står bakom idén om att de materiella grundförutsättningarna verkligen ska garanteras individerna, eller om det inkräktar för mycket på deras frihet (då en stat med så långtgående befogenheter leder till ett övervakningssamhälle). I förlängningen blir det oklart hur Habermas egentligen förhåller sig till det 5:e grundläggande rättighetsvillkoret. Den skiss Habermas med Youngs hjälp framlägger när det gäller den utvecklade rättighetssynen känns utifrån detta helt enkelt inte trovärdig.

Det är en tuff kritik som framförs mot Habermas och frågan är om den är grundligt underbyggd. Vad det gäller det 5:e grundläggande rättighetsvillkoret tycker jag det är tydligt att Habermas teori kräver något mer än hans behandling av detta, vilket gäller på flera olika plan. Som konstaterats är det svårt att hålla hans demokratisyn levande i det lilla om inte det 5:e grundläggande rättighetsvillkoret är uppfyllt för de allra flesta i samhället. Konsekvensen blir att hans demokratisyn urvattnas. Och i vidare mening är det, enligt mig, inte möjligt att sträva efter rättigheter och mänsklig värdighet på det viset Habermas gör, om det inte sker i välfärdsstatens regi.

Det är faktiskt i och med nästa citat oklart vad Habermas egentligen anser om välfärdsstatens existensberättigande (jfr citaten ovan):

The welfare paradigm of law is oriented exclusively toward the problem of the just distribution of socially produced life opportunities. By reducing justice to *distributive* justice, it misses the freedom-guaranteeing meaning of legitimate rights...¹³⁸

Orsaken till varför jag anser mig kunna vara så hård mot Habermas är att han (liksom de nyliberaler som framför liknande tankar) inte kan ge ett alternativ till hur han egentligen vill ha det. Ett alternativ till ett statligt inkomst- och rättvisebaserat distributivt förhållningssätt är frånvarande. Habermas tankar kan, som jag visat, på ett problematiskt sätt sammanblandas med nyliberala idéer. Detta känns oövertänkt av Habermas med tanke på hur långt han faktiskt ligger ifrån dessa tankar på det teoretiska planet såväl som i den faktiska beskrivningen av samhällsutvecklingen. Detta har väl det inledande citatet i detta stycke klart visat.

¹³⁶ Nozick, Robert, *Anarchy, State and Utopia*, 1974, sid 169.

¹³⁷ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 418.

¹³⁸ Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms*, 2001, sid 418.

Återigen måste det påminnas om inom vilken idétradition Habermas rör sig när han behandlar distributiv rättvisa på detta sätt. De nyliberala tänkarna har, som noterats, med kraft motsatt sig distributiva rättvisesträvanden. Detta synsätt har nyliberala politiker under 80-talet anammat. Under 90-talet har även socialdemokratiska regeringar upphört med ett distributivt rättvisetänkande. De utjämningsambitioner och rättvisesträvanden som utmärkte den svenska modellen¹³⁹ lyser nu med sin frånvaro hos såväl det socialdemokratiska etablissemangen som det borgerliga.

Utan att gå in för djupt i rättvisedebatten är det intressant att betrakta Friedmans syn på hur samhället optimalt får en rättvisare samhällsfördelning. Detta sker enligt Friedman effektivast genom prissystemet, när det helt får styras via marknadsmekanismen.¹⁴⁰ Alltså, Habermas måste inse att ett distributivt sätt att se på rättvisa är under frontalattack i och med den nyliberala revolutionen.

Min grundläggande kritik mot den svängning Habermas senare tänkande har tagit kan sammanfattas i följande antaganden:

1: Ett samhälle måste ha som yttersta mål att säkra den ekonomiska tryggheten för så många människor som möjligt. Det finns inget effektivare sätt att göra detta än genom välfärdsstatens försorg. Distributiva rättvisåtgärder är en viktig faktor när detta mål ska uppnås.

2: Först när dessa villkor är uppfyllda går det att tala om mänsklig värdighet och liknande som Habermas och Young propagerar för.

3: Samhället har efter den nyliberala Reagan- och Thatchereran förändrats i rakt motsatt riktning. Klyftorna i samhället (bland OECD-länderna framför allt i USA, Storbritannien och Sverige¹⁴¹) ökar och den persistenta arbetslösheten (se ovan) håller sig på en konstant hög nivå.

De 10-15 procent av befolkningen (och det stora antal som ligger på den nedre skalan av inkomstligan och utbildningsligan, vilka är apatiska till allt vad politik heter) som är kulturellt och materiellt utslagna i och med nyliberala revolutionen (se avsnitt 8) kan bara bli delaktiga och ha en relevant funktion i Habermas svaga offentlighet om antagande 1 uppfylls. Sker inte detta kan inte den lilla offentligheten bli verklighet. Detta får som konsekvens att Habermas demokratisyn inte blir något annat än en abstrakt vision.

Jag ser sålunda i nuläget inget annat alternativ till hur Habermas svaga offentlighet ska kunna realiseras än ett samhälle med en välfärdsstat med långtgående befogenheter (antagande 1). En välfärdsstat blir ett nödvändigt (om än inte tillräckligt) villkor för att Habermas demokratisyn ska kunna realiseras.

Antagande 1 kan bara uppfyllas om Habermas inser att detta antagande står i direkt motsättning till antagande 3. Först när Habermas på ett teoretiskt plan bidragit till att pressa tillbaka den nyliberala utvecklingen (antagande 3) och en klassisk välfärdsmodell har återupprättats är det relevant för honom att propagera för att mänsklig värdighet (antagande 2) ska uppnås. Antagande 2 är enligt mig i nuläget "överkurs" för Habermas.

Dessutom tycker jag att relationen mellan de kommersiella och de byråkratiska styrningssystemen (se avsnitt 5.1) inom systemvärlden är bristfällig. Habermas borde låta skadan av vad de kommersiella systemen gör mot livsvärlden väga tyngre än de statliga systemens åverkan. Enligt Habermas verkar de ställa till lika mycket skada.

Här blir återigen den politiska omläggningen i nyliberal riktning intressant. Koloniseringstesens presenterades av Habermas redan 1981, precis när Reagan och Thatcher hade kommit till makten.

¹³⁹ Eklund, Klas, *Vår ekonomi*, 2001, sid 371.

¹⁴⁰ Friedman, Milton, *Free to Choose*, 1980, sid 18 - 22.

¹⁴¹ "Globalization with a Human Face - UNDP Report 1999" from *The Global Transformations Reader - An Introduction to the Globalization Debate*, Held, David (ed) and McGrew, Anthony, 2001, sid 343.

Samhället har förändrats en hel del sedan dess. Ett förslag till Habermas vore att han i kraft av denna utveckling korrigerade sin syn och medgav att det är marknadskrafterna och inte staten som fått dominera alltmer ohämmat de senaste 25 åren. Det är marknadskrafterna och inte staten som i första hand leder till kolonialiseringen av livsvärlden. Tvärtom kan staten istället ses som en garant för livsvärldens upprätthållande. Ett sådant resonemang skulle i så fall ligga i linje med Keynes regleringstänkande. Något sådant korrigerande har jag inte hittat i *Between Facts and Norms* (eller någon annanstans heller för den delen).

I avsnitt 9 togs Keynes syn på marknadsekonomin och dess möjligheter och begränsningar upp.

Det går nu att se en likhet mellan Marx och Keynes när det gäller deras syn på marknadsekonomin. Jag har tidigare klargjort att Habermas radikalism har sin grund i Marx. Jag menar att Keynes delar Marx syn på kapitalismens inneboende motsättningar (se avsnitt 3.3). Bägges utgångspunkt är att om marknadsekonomin är alltför avreglerad så kommer samhället på sikt att rasa samman. De delar således i viss mån samma teoretiska grundanalys av det marknadsekonomiska systemet. Olikheten är att medan Marx ovillkorligt dömer ut hela den kapitalistiska idén (se avsnitt 6), ser Keynes dess principiella fördelar.

De praktiska implikationerna av tänkarnas resonemang skiljer sig åt. Medan Keynes ser möjligheter för en reglerad marknadsekonomi (med bl.a. distributiva åtaganden) som en kontrollerande och begränsande kraft gentemot den fria pris- och marknadsmekanismen utesluter Marx alla former av kapitalistiska samhällen. Marx är revolutionär, Keynes är det inte.¹⁴²

Då jag i uppsatsen försökt visa hur rotad Habermas är i Marx tänkande (speciellt vad det gäller hans demokratisyn), tycker jag han borde inse värdet av Keynes projekt (för begränsningens skull syftar jag då främst på Keynes syn på distributiv rättvisa), speciellt med tanke på de senaste 25 årens politiska förändringar. Jag tycker att Habermas i större utsträckning borde förordas ursprunglig socialliberalism eller socialdemokrati.

Denna tolkning är dock en av flera möjliga tolkningar. Från vänsterhåll har nämligen frågan ställts om Habermas bedriver en kritisk teori i Frankfurtskolans anda överhuvudtaget (se avsnitt 3.3). Dessa kritiker ser i Habermas en försiktig förespråkare för en blandekonomi, för en konstitutionell välfärdsstat. Hans synsätt blir enligt dessa förespråkare bara en ursäkt för traditionell tysk socialdemokrati.

Enligt Finlayson är denna kritik emellertid felaktig. Habermas teori om kolonialiseringen av livsvärlden ger både originella och insiktsfulla svar på frågan vad som är fel med dagens samhälle och varför. Teorin belyser orsakerna till alienationen, det moraliska underskottet och den sociala fragmenteringen i det moderna samhället.¹⁴³

Som jag ser det är det efter den nyliberala revolutionen radikalt att förespråka den första ståndpunkten, och inte en eftergift åt en förlegad mittenpolitik. Så tvärtom, Habermas borde förespråka en traditionell mittenpolitik, d.v.s. långt till vänster av den mittenpolitik som nu bedrivs.

Habermas borde utgå ifrån den grundanalys av problemen för kapitalistiska samhället som är gemensam för Keynes och Marx. Utifrån denna grundanalys skulle Habermas sedan förespråka en återgång till ett ekonomiskt synsätt som överinstämmer med Keynes. Att Habermas anammar dessa idéer blir mitt råd till hur hans demokratiska vision ska kunna realiseras. Jag anser nämligen att detta är det mest realistiska sätt på vilket så många människor som möjligt ska kunna ges en möjlighet att bedriva ett fruktbart samtal i den svaga offentligheten.

¹⁴² Den grundläggande analysen i ovanstående resonemang är en tolkning av Levin, Leif, *Planbushållningsdebatten*, 1970, sid 65-68.

¹⁴³ Finlayson, James Gordon, *Habermas - A Very Short Introduction*, 2005, sid 57 - 58.

Det är mycket som utelämnas när fokuseringen ligger på möjligheten av en välfärdsstat med ett distributivt rättvisetänkande. Välfärdsstaten har många andra viktiga uppgifter för att samtalet för det stora flertalet i den svaga offentligheten ska kunna realiseras. Poängen med att fokusera på en distributiv rättvisesyn är att illustrera graden av den radikalism som jag anser att Habermas demokratiska teori består av. En distributiv rättvisesyn är något som jag menar inte längre existerar i den konkreta politiken, eftersom den anses alltför radikal och marknadsfientlig. Men jag tror inte att Habermas radikala demokratiteori kan vara utan en välfärdsstat med så långtgående strävanden. Detta är dock en öppen fråga. Men det kan konstateras att det inte gynnar rimligheten i Habermas demokratiprojekt att han i *Between Facts and Norms* har en så negativ inställning till distributiv rättvisa.

10 Sammanfattning och avslutande synpunkter

Det finns en stark koppling mellan Habermas demokratisyn (då främst den svaga offentligheten) och diskursetiken (se avsnitt 6.2). Dels anser jag att de formella regler som uppställs för hur samtalet inom diskursetiken ska gestalta sig även gäller inom den svaga offentligheten. Och om i sin tur diskursetikens ideal ska ha en chans att realiseras bör det på motsvarande sätt som i den svaga offentligheten finnas arenor där detta kan ske.

Jag menar att villkoren som utmärker det diskursetiska samtalet (liksom samtalet i den svaga offentligheten) är radikala. De är radikala i den meningen att alla individer i ett samhälle ska ha lika möjlighet att samtala sig till en moraluppfattning (eller om det rör den svaga offentligheten de frågor som tas upp inom ramen för denna). Att uppfylla dessa krav på ett praktiskt samhällsligt plan ställer höga krav på hur samhället är beskaffat.

Den första nivån (den svaga offentligheten) i Habermas demokratisyn är även radikal i den meningen att Habermas, i likhet med Rousseau och Marx, strävar efter att de styrande i en demokrati ska vara desamma som de styrda. Detta anser jag nämligen (åtminstone på ett teoretiskt plan) utmärker Habermas demokratisyn. Uppfylls inte dessa krav blir det svårt att se hur förutsättningarna för samtalet inom den svaga offentligheten ska kunna uppfyllas och i slutändan på ett meningsfullt sätt påverka den starka offentligheten.

Utifrån den ovan beskrivna radikalismen som Habermas uppvisar är det egendomligt att Habermas inte i högre grad tar avstånd ifrån den liberala demokratisynen. Habermas borde klargöra omöjligheten av att den liberala demokratin skulle kunna vara en del av en demokratisyn som inskränker medborgarnas engagemang till valdagen. För hur ska ett jämbördigt demokratiskt samtal mellan medborgarna på ett meningsfullt sätt kunna bedrivas i den svaga offentligheten när det är elitgrupperna i samhället som i princip ska sköta hela det politiska engagemanget? Jag förstår inte hur de svaga offentligheterna spontant ska kunna uppstå samtidigt som den liberala demokratisynen råder (se avsnitt 6.1). Och även om de svaga offentligheterna skulle uppstå ser jag inga förutsättningar för att det politiska samtal mellan medborgarna som Habermas eftersöker ska kunna bli en realitet - när ett liberalt demokratiideal dominerar.

Jag menar därför att det för nivå 1 i Habermas demokratisyn är ett nödvändigt villkor att Habermas tar avstånd ifrån den konkurrenselitistiska modellen (den liberala demokratisynen) om den svaga offentligheten både på ett praktiskt och ett teoretiskt plan ska ha en möjlighet att realiseras. Gör Habermas inte detta faller, menar jag, Habermas hela demokratisyn (både nivå 1 och 2).

Ovanstående kan illustreras genom en jämförelse som berör både den svaga och den starka offentligheten. Det går på ett teoretiskt plan att tänka sig att den starka offentligheten utgörs av något annat än den parlamentariska processen (denna utgör skalet i Habermas demokratiteori). Däremot går det inte att tänka sig något annat än att den svaga offentligheten realiseras i ett samhälle där demokratibegreppet har ett stort omfång (som förutsätter ett aktivt och politiskt insatt medborgarideal). Den breda demokratisynen utgör således kärnan. Den parlamentariska processen få

enligt detta resonemang en villkorlig status medan övertygelsen om vikten av ett aktivt medborgarideal (d.v.s en bred demokratisyn) får en ovillkorlig status.

Den svaga offentligheten kräver således en bred demokratisyn. För att illustrera bredden kan det konstateras att Habermas demokratisyn enligt min mening måste ha ett minst lika stort omfång som Rousseaus demokratisyn. På flera punkter sammanfaller alltså Habermas demokratisyn med Rousseaus, som Held kallat den radikalaste demokratisynen i historien (se avsnitt 6).

Habermas betraktar rätten till grundläggande rättigheter utifrån 5 punkter. De 4 första utgörs av medborgerliga rättigheter medan det 5:e utgörs av sociala rättigheter. De 4 första rättigheterna får en absolut status medan det 5:e bara får en relativ status. Trots detta är det 5:e villkoret en förutsättning för de 4 första.

Jag anser att det är filosofiskt problematiskt att ett relativt villkor är en förutsättning för absoluta villkor (utan att fördjupa mig i denna diskussion). Dessutom är det märkligt att Habermas inte har någon problematiserande diskussion kring varför han ger rättigheterna olika status.

Habermas kan anses ha en liberal rättvisesyn (se avsnitt 8). Detta faktum, i kombination med att han så lättvindigt ger de sociala rättigheterna en relativ status, gör honom sårbar för kritik. En allvarlig konsekvens är att Habermas kan förknippas med nyliberala tankar. Han borde med kraft ta avstånd ifrån den negativa frihetsdefinitionen, och på det viset klargöra att han inte har nyliberala tendenser.

Jag menar att Habermas kan tolkas i en nyliberal riktning när han i diskussionen om juridisk rättvisa i *Between Facts and Norms* kritiserar välfärdsstatens omfördelande funktion för att inskränka individens frihet. Det är även anmärkningsvärt att Habermas kritiserar fackförbunden för att inskränka individernas frihet. Vidare är det märkligt att Habermas inte helhjärtat ställer upp på att staten bör tillgodose individens materiella grundförutsättningar, eftersom även detta inkräktar för mycket på individernas frihet.

För att komma förbi det som Habermas ser som problematiskt med distributiv rättvisa framlägger han begreppet mänsklig värdighet. Det Habermas kallar mänsklig värdighet tycker jag är något utopiskt. Det känns världsfrånvänt att tala om något så svårfångat och avancerat som mänsklig värdighet när de grundläggande materiella förutsättningarna inte kan garanteras en stor del av individerna i samhället.

Habermas har (åtminstone sedan verket *The Theory of Communicative Action*) påtalat paternalismen som han anser att välfärdsstaten utsätter individerna för. Denna kritik mot välfärdsstaten har fortsatt i *Between Facts and Norms*. Jag anser dock att Habermas kritik (och nyliberalerna som uttrycker liknande tankar) undergrävs då ett gångbart alternativ till den klassiska välfärdsstaten är frånvarande i Habermas resonemang.

Kritiken jag har mot Habermas senare tänkande kan sammanfattas i följande punkter:

1. Ett samhälle bör sträva efter att ge så många individer som möjligt trygghet. Det mest effektiva sättet att uppnå detta mål sker i den klassiska välfärdsstatens regi. Distributiv rättvisa är en viktig förutsättning för att målet ska kunna realiseras.
2. Det går inte att tala om mänsklig värdighet om inte samhället utgörs av en klassisk välfärdsstat.
3. Thatchers och Reagans nyliberala revolution har motsatta ideal än den klassiska välfärdsstatens. Detta har gjort att samhället har utvecklats i en för den svaga offentligheten ofördelaktig riktning. Inkomstklyftorna ökar och den permanenta arbetslösheten i stora delar av västvärlden är fortfarande hög (se Eklund i avsnitt 9.1).

Det är ett faktum att 10-15 procent av befolkningen (de permanent arbetslösa) är så materiellt och kulturellt utslagna att det är svårt att se hur de ska kunna bidra till att den svaga offentlighetens logik upprätthålls. Det kan tilläggas att en stor grupp av befolkningen på den nedre delen av inkomstligan är ganska apatisk vad gäller politik.

Jag tror det måste tillföras någon form av kvalitetskriterier på samtalet i den svaga offentligheten. Annars ser jag inte hur den på ett meningsfullt sätt ska kunna utöva något inflytande på den stora offentligheten (den parlamentariska processen). Jag ser inte hur vare sig den permanent arbetslösa gruppen eller den stora gruppen som är ointresserade av politik ska kunna uppfylla dessa kvalitetskriterier.

Det finns enligt mig inget alternativ till en välfärdsstat med långtgående befogenheter som inkluderar distributiv rättvisa om idealen i den svaga offentligheten (och i förlängningen Habermas deliberativa demokratisyn) ska kunna uppfyllas. Idealerna inom den klassiska välfärdsstaten står i direkt motsättning till det nyliberala paradigmet. Det är inte lönt för Habermas att förespråka att mänsklig värdighet ska uppnås innan han på ett teoretiskt plan har bidragit till att pressa tillbaka den nyliberala utvecklingen och en klassisk välfärdsstat har återupprättats.

Förhållandet mellan de kommersiella krafterna och de byråkratiska styrningssystemen inom systemvärlden tycker jag behandlas bristfälligt av Habermas. Habermas borde inse att den skada de kommersiella systemen orsakar livsvärlden är värre än de statliga systemens åverkan. Enligt Habermas verkar dessa system orsaka lika mycket skada. Jag menar istället att staten kan ses som en garant mot den allt mäktigare marknaden.

Keynes och Marx delar synen på de inneboende motsättningarna i det kapitalistiska systemet. Bägge anser att om marknadsekonomin är tillräckligt avreglerad så kommer systemet att kollapsa. Olikheten mellan dem är att Keynes ser möjligheter för en reglerad marknadsekonomi, medan Marx dömer ut hela systemet på förhand.¹⁴⁴

Habermas borde inse värdet av Keynes teorier, med tanke på den stora samhällsförändring som har skett under de senaste 25 åren i stora delar av världen. En samhällsförändring som har föranletts av den nyliberala ideologin. Habermas borde sålunda förespråka ursprunglig socialliberalism eller socialdemokrati.

Habermas borde utgå ifrån det teoretiska fundamentet som är gemensamt för Marx och Keynes och utifrån detta argumentera för en återgång till en ekonomisk politik baserad på Keynes (främst vad gäller distributiv rättvisa).

Jag har i analysen av välfärdsstaten främst fokuserat på dess distributiva strävanden. Detta har jag bl.a. gjort för att illustrera graden av den radikalism som krävs i ett samhälle för att den svaga offentligheten inom ramen för Habermas deliberativa demokratisyn ska ha en chans att realiseras.

Jag tänker vidare försöka mig på en gissning till varför Habermas i *Between Facts and Norms* tappat en stor del av sin radikalism och ytterst kopplingen till den förändring av samhällsklimatet som skett de sista 25 åren. För att göra det måste något sägas om hans metod. Habermas fick efter det att *The Theory of Communicative Action Volume I and II* (se avsnitt 3.2 och 5) släpptes en omfattande kritik, vilket gällde i ännu högre grad när diskursetiken lanserades (se avsnitt 4). Habermas har under sin karriär genomgående valt att modifiera och förbättra sina teorier, efter det att han tagit intryck av sina kritiker.¹⁴⁵ Detta har verkligen skett i samband med att *Between Facts and Norms* utgavs. Denna metod är tilltalande i teorin. Jag menar emellertid att Habermas varit så upptagen med att vara alla till lags att detta har påverkat *Between Facts and Norms* i en ogynnsam riktning.

En annan orsak kan vara att Habermas under de senaste 30 åren anses blivit alltmer teoretisk i sitt tänkande, t.ex. när det gäller hans kritiska sociala teori (som han tidigare försökte grunda empiriskt).¹⁴⁶ Dessa tendenser kan utsträckas till andra delar av Habermas tänkande. Visst, Habermas demokratisyn

¹⁴⁴ Grunddragen i resonemanget är en tolkning av Lewin, Leif, *Planbushållningsdebatten*, 1979, sid 65-68.

¹⁴⁵ Finlayson, James Gordon, *Habermas - A Very Short Introduction*, 2005, från förordet.

¹⁴⁶ Outhwaite, William, "Jürgen Habermas" from Ritzer, Georg (ed), *The Blackwell Companion to Major Contemporary Social Theorists*, 2003, sid 232.

är ett försök att praktiskt tillämpa hans teorier i ett tänkt samhällsprojekt. Men det blir ett glapp mellan den stora teoretiska höjd han befinner sig på och den faktiska verkligheten där trots allt en demokrati är tänkt att fungera (se avsnitt 1). Speciellt vad det gäller något så reellt som den svaga offentlighet han talar om. Jag eftersöker en Habermas som lade större vikt vid den ekonomiska analysen och som med ogillande såg på det rådande nyliberala paradigmet och det samhälle som skapats i dess kölvatten.

Förslagsvis borde Habermas ansluta sig till de liberaldemokrater som Held påpekar har insett att Marx (och Rousseau) har rätt i att ekonomisk rättvisa är en förutsättning för politiska rättigheter, d.v.s. demokrati (se avsnitt 6).

Det kan sägas att syftet med min kritik inte i första hand har varit att göra ner Habermas projekt. Tvärtom. Jag har försökt visa att kärnan i den demokratiteori han har presenterat i *Between Facts and Norms* är en fortsättning på hans radikala marxinfluerade projekt, alltsedan det första verket *Borgerlig offentlighet* (se avsnitt 3.1). Denna kärna har dock blivit "anfränt" av det som Hertz beskriver (se citatet på sidan 29), nämligen att de nyliberala idéströmningarna har haft ett så starkt genomslag att de även anammats av många av vänsterns tänkare. På de punkter där jag har kritiserat Habermas har jag sett detta inflytande även hos honom. Detta antagande stöds av det faktum att *Faktizität und Geltung*¹⁴⁷ utkom 1992, när enligt Hertz den nyliberala ideologin redan hade blivit upphöjd till en oinskränkt världsideologi. Det kan tilläggas att det allmänna klimatet sedan 1989 genomsyrades av att det bara fanns en väg att gå, och det var den oinskränkt kapitalistiska (jfr Fukuyama¹⁴⁸). Så att även Habermas visar dessa nyliberala tendenser är kanske inte så oförklarligt som det kan tyckas vid en första anblick.

I inledningen av uppsatsen (se avsnitt 1) tog jag upp det faktum att Scheurman kritiserade den starka offentligheten (nivå 2) i Habermas demokratimodell för att frångå Habermas sedvanliga kritiska perspektiv. Jag tolkade Scheurmas så att han i realiteten kritiserade Habermas i *Between Facts and Norms* för att ha ett alltför liberalt perspektiv. Jag har i uppsatsen försökt visa att radikalismen som genomsyrat hans tidigare verk till alltför stor del har fått stryka på foten för den liberalism jag har kritiserat i uppsatsen. Den springande punkten i min kritik är att Habermas försöker behålla sin radikala kärna, samtidigt som han är alltför liberal på många punkter. Habermas vill både ha kakan och äta den. Detta ligger i linje med Scheurmans analys om att "...*Between Facts and Norms* ultimately offers a deeply ambiguous account of modern democracy." (se avsnitt 1, sid 3). Oklarheterna som Habermas demokratisyn genererar menar jag i slutändan gör att den urvattnas.

För att till sist återknyta till inledningen (och påminna om den centrala argumentation i uppsatsen): Om Habermas ska fortsätta att vara att vara radikal och samtidigt presentera en sammanhängande teori bör han vara mindre liberal på de punkter som jag har kritiserat i uppsatsen.

¹⁴⁷ Den tyska originalöversättningen som ligger till grund för den engelska översättningen *Between Facts and Norms*, 2001.

¹⁴⁸ Fukuyama, Frances, *The End of History and the Last Man*, 1992.

Litteraturförteckning

Böcker

- Andersen, Heine (2003), "Jürgen Habermas", ur *Klassisk och modern samhällsteori*, Anderson, Heine (red) och Kaspersen, Lars Bo. Lund: Studentlitteratur.
- Baynes, Kenneth (2002), "Deliberative Democracy and the Limits of Liberalism" from *Disocurse and Democracy*, von Schomberg, René (ed) and Baynes, Kenneth. New York: State University of New York Press.
- Benhabib, Seyla (1986), *Critique, Norm and Utopia - A study of the Foundations of Critical Theory*. New York: Columbia University Press.
- Bergström, Lars (1993), *Grundbok i värdeteori*. Stockholm: Thales.
- Blackburn, Simon (1996), *Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Blomgren, Anna-Maria (1997), *Nyliberal politisk filosofi - En kritisk analys av Milton Friedman, Robert Nozick och F.A. Hayek*. Nora: Nya Doxa.
- Boréus, Kristina (red) och Bergström, Göran (2005), *Textens makt och mening - Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Bottomore, Tom (1992), "Citizenship and Social Class, Forty Years On" from *Citizenship and Social Class*, Marshall, Thomas Humphrey and Bottomore, Tom. London: Pluto Press.
- Bottomore, Tom (2002), *The Frankfurt School and its Critics*. London: Routledge.
- Brand, Arie (1990), *The Force of Reason - An Introduction to Habermas' Theory of Communicative Action*. Sydney: Allen & Unwin.
- Brante, Thomas (red) (2001), Heine Andersen och Olav Korsnes, *Sociologiskt lexikon*. Stockholm: Natur och kultur.
- Calhoun, Craig (1992), "Introduction: Habermas and the Public Sphere", from Calhoun, Craig (ed) *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Chambers, Simone (1996), *Resonable Democracy*. Ithaca: Cornwell University Press.
- Eklund, Klas (2001), *Vår ekonomi*, Stockholm: Prisma.
- Eriksen, Erik Oddvar, (red) (2000) och Weigård, Jarle, *Habermas politiska filosofi*. Lund: Studentlitteratur.
- Finlayson, James Gordon (2005), *Habermas - A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Friedman, Milton (1980), *Free to Choose*. San Diego: Harcourt.
- Fukuyama, Frances (1992), *The End of History and the Last Man*. London: Hamish Hamilton.
- Gamble, Andrew (1996), *Hayek - The Iron Cage of Liberty*. Cambridge: Polity Press.
- "Globalization with a Human Face - UNDP Report 1999" (2001), from *The Global Transformations Reader - An Introduction to the Globalization Debate*, Held, David (ed) och McGrew, Anthony. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (2001), *Between Facts and Norms - Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Habermas, Jürgen (1984), *Borgerlig offentlighet - Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*. Lund: Arkiv förlag.
- Habermas, Jürgen (1976), *Communication and the Evolution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (1992), *Faktizität und Geltung - Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und Des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Habermas, Jürgen (1975), *Legitimation Crises*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (1995), *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (1989), *The New Conservatism*. Massachusetts: The MIT Press.
- Habermas, Jürgen (1989), *The Theory of Communicative Action Volume One -Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (1989), *The Theory of Communicative Action Volume Two -Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (1979), "What is Universal Pragmatics?", from Habermas, Jürgen, *Communication and the Evolution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Hansson, Sven Ove (1990), "Introduktion till Richard Titmuss" ur *Ideér om välfärd - volym 2 i tidens idéserie*. Stockholm: Tidens förlag.
- Hayek, Friedrich A (1944), *The Road to Serfdom*. London: G Routledge & Sons Ltd.
- Held, David (2002), *Demokratimodeller - Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*. Göteborg: Daidalos.
- Hertz, Noreena (2001), *The Silent Takeover - Global Capitalism and the Death of Democracy*. London: William Heinemann.
- Hirschman, Albert O (1991), *The Rhetoric of Reaction - Perversity, Futility, Jeopardy*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Kant, Immanuel (1987), *Grundläggning av sedernas metafysik*. Göteborg: Daidalos.
- Kant, Immanuel (2004), *Kritik av det praktiska förnuftet*. Stockholm: Thales.
- King, Desmond S (1987), *The New Right - Politics, Markets and Citizenship*. London: Macmillan Education.
- Klausen, Jytte (1996), "Citizenship and Social Justice", from *The Rationality of the Welfare State*, Eriksen, Oddvar Erik (ed) och Loftager, Jörn. Oslo: Scandinavian University Press.
- Lewin, Leif (1970), *Planbushållningsdebatten*. Stockholm: Almqvist och Wiksell.
- Lindensjö, Bo (2004), *Perspektiv på rättvisa*. Göteborg: Daidalos.
- Lübcke, Poul (red) (1993), *Filosoflexikonet*. Stockholm: Forum.
- Lübcke, Poul (red) (1991), *Vår tids filosofi, del 1. Engagemang och förståelse -Tysk och fransk filosofi*. Stockholm: Forum.
- McCarthy, Thomas (1996), *The Critical Theory of Jürgen Habermas*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- McCarthy, Thomas (1995), *Ideas and Illusions - On Reconstruction and Deconstruction in Contemporary Critical Theory*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- McCarthy, Thomas (1975), "Translators Introduction" from Habermas, Jürgen, *Legitimation Crisis*. Boston: Beacon Press.
- Marshall, Thomas Humphrey (2002), "Citizenship and Social Class" from *Contemporary Political Philosophy - An Anthology*, Goodin, Robert E (ed) and Pettit, Philip. Oxford: Blackwell Publishers.
- Marx, Karl (1997), *Kapitalet - Kritik av den politiska ekonomin. Band 1-3*. Lund: Arkiv Zenit.
- Marx, Karl (1995) "Ur De Politisk-filosofiska manuskripten" (Parismanuskripten), ur *Människans frigörelse - ett urval ur Karl Marx skrifter av Sven-Eric Liedman*. Göteborg: Daidalos.
- Månson, Per (2003), "Jürgen Habermas", ur Andersen, Heine (red) och Kaspersen, Lars Bo, *Klassisk och modern samhällsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Månson, Per (2003), "Karl Marx", ur Andersen, Heine (red) och Kaspersen, Lars Bo, *Klassisk och modern samhällsteori*. Lund: Studentlitteratur.

- Månson, Per (2003), "Max Weber", ur Andersen, Heine (red) och Kaspersen, Lars Bo, *Klassisk och modern samhällsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Nozick, Robert (1974), *Anarchy, State and Utopia*. USA: Basic Books.
- Outhwaite, William (2003), "Jürgen Habermas", from Ritzer, George (ed), *The Blackwell Companion to Major Contemporary Social Theorists*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Petterson, Olof (red) (1998), Hermansson, Jörgen, Micheletti, Michele, Teorell, Jan, Westholm, Anders, *Demokratirådets rapport 1998 - Demokrati och medborgarskap*. Stockholm: SNS Förlag.
- Pindyck, Robert S and Rubinfeld, Daniel L (2001), *Microeconomics*. USA: Prentice-Hall International.
- Plant, Raymond (1994), *Modernt politiskt tänkande*. Göteborg: Daidalos.
- Pålsson, Syll, Lars (2002), *Det ekonomiska tänkandets historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Rayack, Elton (1987), *Not so Free to Choose - The Political Economy of Milton Friedman and Ronald Reagan*. New York: Praeger.
- Reese -Schäfer, Walter (1993), *Karl-Otto Apel - En introduktion*. Göteborg: Daidalos.
- Rehg, William (1997), *Insight & Solidarity - The Discourse Ethics of Jürgen Habermas*. Berkeley: University of California Press.
- Scheuerman, William E (2002), "Between Radicalism and Resignation: Democratic Theory in Habermas's" *Between Facts and Norms* from *Disocurse and Democracy*, von Schomberg, René (ed) and Baynes, Kenneth. New York: State University of New York Press.
- Svenske ordbok 2, N-Ö* (1994). Norge: Nordstedts.
- Swindal, James (1999), *Reflexion Revisited: Jürgen Habermas's Discourse Theory of Truth*. New York: Fordham University Press.

Artiklar

- Boréus, Kristina (red) och Bergström, Göran (2002), *Uppsatsen på fortsättningskursen - Kompendium till moment 4, självständigt arbete, fortsättningskurs i statsvetenskap*. Undervisningsserien nr. 2. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen.
- Burman, Anders, "Den siste store tänkaren (DN Essä)" ur *DN Kultur* 040212.
- Frankenberg, Günter (1996), "Why Care? - The Trouble with Social Rights", from *Cardozo Law Review*, no 17.
- Friedman, Milton (1977), *Välfärdsstatens myter*. Stockholm: Timbro.
- Halldin, Carl (1974), "The Choice Axiom, Revealed Preferences, and the Theory of Demand", from *Theory and Decision - An International Journal for Philosophy of the Social Sciences*, no 5.
- Halldin, Gustaf (2003) (Opublicerad uppsats), *Individens frihet, marknadens möjligheter och välfärdsstatens legitimering - En kritisk granskning av Milton Friedman, Friedrich A Hayek och Robert Nozick*.
- Heikensten, Lars och Ernhamen, Tomas (2000), "Ekonomisk-politisk samordning i EU/EMU", ur *Penning och valutapolitik*, nr 1.
- Jonung, Lars (2001), "Från guldmyntsfot till inflationsmål - svensk stabiliseringspolitik under det 20:e århundrandet" ur *Ekonomisk debatt*, nr 1.
- Lindensjö, Bo (1978), "Effektivitet, legitimitet och kris - Habermas' och Offes statsanalyser" ur *Häftet för kritiska studier*, nr 5.
- Peters, Bernhard (1994), "On Reconstructive Legal and Political Theory", from *Philosophy & Social Criticism*, vol 20, no 4.